ఎర్రాటు.

ప్రథమస్సర్గః.

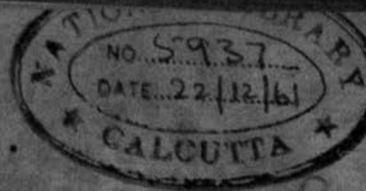
పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
2	9	అసుట	అనుట	38	1	వారాం	వ్రారాం
3	27	చెప్పబడిన	చెప్పబడినరీతిగా	40	17	వనాన్తే	వనాంతే
6	21	వాడేకాక	వాడును			పేజీ 40 తరువాత	45-48 పేజీల
8	21	సిద్ధిం	సిద్ధిః			ను 41--44 గా	ఎంచవలెను.
11	8	వీనిన	వీనిని	41	17	నిలచి	తలచి
11	17	సుపాం	గుప్తాం	44	23	పట్టెన్ని	పట్టెను
11	20	శేత	చేత	46	7	ముద్ధరౌ	ముద్దరౌ
15	15	దేవీయు	దేవిను	46	18	పల్లదియగు	పల్లనిదగు
16	17	చున్నానా	చున్నయా	50	12	నాసవం	నాసనం
19	7	జీవితాశః	జీవితా	50	17	తోండ	దండమువంటి }
19	11	నేదియు	నేది				తోండ }
21	5	సకిల	సలిల	55	4	కంపితయభ్ర	కంపితమేఘ
21	6	వోఙ్క్షే	వాఙ్క్షై	58	11	గాలికా	గాలిగా
21	7	మతయాత్	మయాతత్	59	11	దాన్పలీను	దాపులనీను
21	11	చేదండ్రా	చేదనిద్రా	60	17	ఎట్టులైన	ఎట్టులనైన
21	13	శ్వరి	శ్వరి	60	20	మందు	మందును
21	24	చూపి	చూపియుంటటన్	61	23	సమర్ధము	సామర్థ్యము
23	2	బిబము	బింబము	65	22	కశ్చిచ్చి	కశ్చిచ్ఛి
23	19	నికోన	సికోన	68	17	ఎదిరి	స్వపరబలముల
27	25	సూచించు	సూచింప	74	7	బంధితులు	బద్ధులను
32	25	తవ	తవ=నీ	76	23	పరిపాకులు	పరిపాకుల
32	27	సంనిదేహ	సందేహ	76	24	అనరా	ఆనగా
33	18	త్రాత్మ	యాత్మ	86	13	చిహ్నా	చిహ్నా
34	23	గణః	గుణః				

ద్వితీయస్సర్గః.

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
1	13	తనస్నేహితు	తనస్నేహితు	8	12	గడా	గదా
3	7	స్వీయా=బు	స్వీయా=బుద్దా	8	15	నాసులుం	వారలుం
4	17	సవిలా	సలిలా	9	5	ద్యుంచె	దురించె
15	9	చనుకొంచు	చనుదెంచె	9	10	నామెా	నానో
15	25	దేవియునుపా	దేవ్యుపా	10	14	ఖేదా	ఖేదా
6	24	మసదృశ	కుసుమసదృశ	10	17	దీమతి	ధీమతి
7	8	కంటేయున్న	కంటెనున్న	10	22	మతలీ	మతి

ద్వితీయస్సర్గః.

పుట	పంక్తి	తప్పు.	ఒప్పు.	పుట	పంక్తి	తప్పు.	ఒప్పు.
10	22	ఆదిపర్వము	ఆపర్వము	38	8	కవేచు	గడగేర్చు
11	16	పెంపుగ్	పెంపువన్	39	12	దల్పను	దాల్పను
12	1	గొట్టియా	గొట్టినా	41	5	నాథు	నాదు
12	15	మునవ్య	మునవవ్య	41	6	నాదు	నాథు
13	2	ప్రాబంచక	ప్రాపంచిక	42	3	సంగవ్య	సంగమ్య
13	18	ఉపభిపించి	ఉపవిశించి	44	2	కలవ	కలవు
14	1	కూర్చుచు	కూర్చు	44	12	కలయశ్చి	కలయంశ్చి
15	11	కకల్పితే	కల్పితే	44	13	క్షీత	క్షీప
16	12	హారచిరత్న	హారవరత్న	45	5	శంకించుచు	తలచుచు
17	2	పలని	పలన	46	6	బంధూ	బంధుం
17	8	భోగాత్మీయ	భోగాత్మీయ	46	9	కలిగిన	కల్గిన
17	7	బీజమవ్యత్	Omit	46	10	మీన	మీన
17	15	పునతన	పునతమ	47	1	శ్రీరా	శ్రీకర
18	18	వాదా	మాదా	49	4	అనీతి	అనీత
19	19	సైనా	స్తేనా	49	15	శిత	శ్రిత
19	19	మహా	మహా	51	3	పరికాపము	పరికారము
20	15	కరుణ	కరణ	51	8	ప్రాంను	ప్రాంశు
21	6	యత్న	యత్నీ	51	17	పిత	సిత
21	17	ధండ	భండ	53	5	మంత్య	మంత
22	11	ద్యాహ్యాలో	వ్యాహ్యాలో	53	12	సందమే	సంగమమే
23	12	కూడయా	కూడనా	54	5	మించుటన్	మించులున్
24	13	యవస్య	యవశ్య	54	6	యుయ్యుడున్	యయ్యుడన్
27	10	భ్రాతాత్రిద	భ్యాత్రాత్యమ	56	22	నుదుము	నుఱుము
28	15	వాచమ్య	వాచ్యము	57	1	కార్దా	కార్ధా
28	16	తెల్పయ	తెల్పిన	57	6	అసూత్ర	అమూత్ర
28	15	కారణమేయు	కారణమాను	58	11	నుదకూన్య	యుదకకూన్య
32	21	త్సభ్యా	త్యభ్యా	58	21	వనిజని	వనజని
33	21	చితమచి	చితమతి	59	3	రావక్రః	రారావక్రః
34	24	రసస	రరస	59	24	మితుడం	మిత్రుడన్
35	11	జ్ఞేయ	జ్ఞేయకాయః	61	1	సలుపట	సలుపుట
35	11	కాని	కానిదేహముగల వాడై	63	22	టూరిమి	టూర్కరిమి
				64	3	తద్విజ్ఞాత	వానినుండి తెలిసికొనబడిన
36	12	మారివ్య	మాలివ్య				
37	15	నుపమేయా	నుపమానో	64	12	యత్నతో	యత్నీతో

పీఠిక.

ఈకవిచే రచియింపఁబడిన కొన్నిగ్రంథములు చాలకాలము క్రిందనే ముద్రితము లయ్యెను కారణాంతరములవలన దేశమునందంతగా వ్యాప్తిఁజెంది యుండలేదు. ఈ "ఘనవృత్తము" సైతమిదివరలో నొకసారి లఘుటీకతోఁ బ్రకటింపఁబడి యుండుట యీకవియందభిమానముగల కొందఱికి మాత్రమే తెలిసియుండును. అట్టివారిలో మాస్నేహితులగు కొందఱీ గ్రంథమాంధ్రతాత్పర్య సహితముగఁ బ్రకటించిన, యత్ కించిత్ జ్ఞానముగల సంస్కృతభాషాభిమానులందఱును గురుసహాయము లేకనే స్వయముగ నర్థానంగలుగు రసమును గ్రోల సమర్థులగుదురని చెప్పి ప్రేరేపించుటచే నీకార్యమునకుం దొరకొంటిమి దీనిని ముద్రించుట చాలకాలము క్రిందటనే మొదలుపెట్టఁ బడినను ఎక్కువధనము కావలసియుండుటచేతను, నతర్కితములగు మఱికొన్ని యంతరాయములచేతను ముద్రణపూర్తియగుట కింతతడవయ్యె. ఇది కాళిదాసుని మేఘసందేశమున కుత్తరకథ యగుటచే నాగ్రంథపాఠకులెల్ల దీనినిగూడఁ జదువనుత్సుకులై యుందురను నమ్మకముతో నెట్లో ఈపునర్ముద్రణము నిర్వహింపఁ బడినది. సంస్కృత శ్లోకములకు సరియగు నాంధ్రపద్యముల వ్రాసియిచ్చి మాకు సహాయంబొనర్చిన బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిగారి కనేకవందనముల నర్పించుచున్నాము. ఇదివరలోనే తత్కవికృత సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల ముద్రణమునకై చాలధనము వెచ్చించి యుండుటచే, మఱికొన్ని గ్రంథముల వ్రాతప్రతులను ఖిలముగాకుండఁ గాపాడుటకు మాత్రమే సమర్థుల మగుచుంటిమి. గాని వానిని ప్రకటింపఁ జాలమైతిమి. కావున భాషాభిమానము వృద్ధియగుచున్న యీ కాలముననైన మహాజనులీ కవిచేరచియింపఁ బడిన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల నింకఁబ్రకటించుటకుందగు ప్రోత్సాహము నిచ్చెదరుగాక.

ఇట్లు,

కోరాడ రామకృష్ణయ్య.

శ్రీరస్తు

ఘనవృత్తము.

ఉపోద్ఘాతము.

శ్లో॥ బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాః ప్రభవస్స్మయదూషితాః
అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణమంగేసుభాషితం ॥భర్తృహరి.

శ్లో॥ కతిచిదనవబోధదుర్విదగ్ధాః
కతిచనసాధుపదోక్త్యతన్వసూయాః
కతిచనవిరసాఃకవిత్వపాకే
ఇతకవిరాజనకస్యకింవశాత్తా ॥శృంగారసుధార్ణవము॥

లోకములో ప్రకృష్టంబగు ప్రతిభయును, పరమదారిద్ర్యంబునకు నత్యంతమైత్రియాయున్నట్లు, ఏదేశమందుగాని మహాకవులు పేద కుటుంబముల జనియించి జీవయాత్రగడపుటకే యనేక కష్టముల పాలగుట సాధారణముగ వాఙ్మయచరిత్రలందెల్లయెడఁ గానంబడు. ఒక్కొకచో మహారాజులు, కవిజనబద్ధాదరులు, భోజులాంధ్రభోజులాయా దేశముల కలంకారభూతులై వెలయుచుందురుగాక. మరియు నాజన్మాంతము దారిద్ర్యపీడితులయ్యును స్వాత్మగౌరవరక్షణాధురంధరులగు పోతనాదులీదేశమున లేకపోలేదు. దేశమునరాజులెంతయౌదార్యవంతులైనను, ఎంతరసజ్ఞులైనను, ఎంతసదయహృదయులైనను, వారియాస్థానములఁ బ్రవేశము దొరకకయున్నన్నియో కష్టములు గడువవలసియుండుటయు, వీరును స్వార్థపరులగుట నన్యులనెడననూయాగ్రస్తులగుచుండుటయు, నీమొదలగు దుస్సాధ్యంబులగు నభ్యంతరములుగల్గుటంజేసి యాకవిశిఖామణులు స్వాతంత్ర్యదీక్షనే బూని "కావ్యకన్యకను గూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్ హాలికులైననేమి" యన్నమాటస్మరించుచు పట్టి మహారాజుల ప్రాపుఁబడయక యే స్వతంత్రజీవనమున నెట్టెట్లో కాలము వెల్లించుచు, నెట్టికష్టములనైనఁ గవితామృతాస్వాదనమున మఱచి మహానందాంబుధి నోలలాడుచుం

డురు. మరియు నొక్కొక కాలమున కవితయందలి రుచిమారుచుండుటచేతనో, ప్రభువులాదరబుద్ధిలేని వారగుటచేతనో, స్వానుభూతిలేక కవియాశయము గ్రహింపనేరని దుర్విమర్శకుల పాలబడుటచేతనో, కొందఱు మహాకవులు తమ మొఱ యాలకించువారు లేక "జీర్ణమంగే సుభాషిత" మని యొక్కొకప్పుడు నిర్విణ్ణులగుచుందురు. కాని వారి ప్రతిభయు, అప్రతిహతంబై వెలింగెడి యంతశ్శక్తియు వారి నాయా కవితోద్యమములం బురికొల్పుచునేయుండు. ఒకవేళ విషమావస్థలమెలంగవలసివచ్చిన నేకాగ్రంబగు బుద్ధిబలంబును దృఢంబగు మనోనిశ్చయమునూతగాం గొని యెట్టికష్టసాగరమునైనం దరించి, పరమానంద దాయకంబగు నాకవితాసామ్రాజ్యంబునందు నిరంకుశాధికారమున వర్తింతురు. ఈ సామ్రాజ్యము భావనాశక్తికల్పితము, దీననీకవులే మూర్ధాభిషిక్తులు. ఇందలి వస్తువులత్యంతరమణీయంబులు. రసగర్భితములు, పరమార్థోపదేశకంబులు. ఇచట నున్నంతవఱకు వీరినైహికచింతలేవియు బాధింపఁజాలవు. ఇచట వీరికృత్యములు విధివిహితములుగాని మనుష్యమాత్రకల్పితములుకావు. వీరికల్పనలు ప్రకృతిప్రసిద్ధంబగు నీశ్వరసృష్టికి ప్రతిబింబములు. వీరిదృష్టికి మఱుగనునదే లేదు. ఇట్టికల్పాంతస్థాయియగు నీమహాసామ్రాజ్యమునకు చక్రవర్తులగు వీరికొకరి యాశ్రయమేల. ఎట్టిమహీంధవులైనను వీరికి పాదనతులే. క్షణికంబగు నీభూసామ్రాజ్యము యొక్క సంబంధమువలననే శాశ్వతంబై యీభూభాగమునవెలయుచుండు. ఈసామ్రాజ్యముల రెంటికిని పరస్పరసంబంధమతినిబిడము. ఎంతమంది సార్వభౌములేకాదు సామంతరాజులును దమకాశ్రితులగు కవిరాజుల శాశ్వతకీర్తి నండగొని లోకమునం బ్రఖ్యాతిగాంచియుండలేదు? వీరిప్రాపువలననే వారు లోకమునకు స్మరణీయులగుచున్నవారనుట సాహసము కాదు. కావుననే,

శ్లో॥ జ్వలదుజ్జ్వలవాక్ప్రసరః సరసం కుర్వన్ మహాకవిః
కావ్యం స్ఫుటమకల్పమనల్పం ప్రతనోతియశః పరస్యాపి॥
తత్కాలితసురసదన ప్రభృతిని నష్టే తథాహి కాలేన
నథ వేన్నామాపి తతో యదినస్యుః సుకవయోరాజ్ఞాం॥

అనిమన పెద్దలు చెప్పియున్నారు. కానియట్టిరసజ్ఞులగు భూపాలు రయాదరణవలననేగద యే పల్లెటూరనో జీవనోపాధిలేక నిజదారను తోదరపోషణార్థమై పాటుబడుచు కష్టజీవులై యేమూలనో యంతరింప వలసిన మహాకవు లెందఱో నుస్వాస్థ్యములఁ గాంచి చీకుచింతలేక వారికాలమంతయు యథేచ్ఛముగఁ గవితాసతిని సేవించుటయు వారి కృతులు దేశమున వ్యాపించి శాశ్వతకీర్తివడయుటయు సంభవించినది. అట్లయ్యు నింకనెందఱో మిగుల దుర్గమంబులగు నారాజనగరులఁ బ్రవేశము దొరుకకుంటచే నెట్టెట్టో కాలంబుగడపి చనుటవలన నమూల్యములగు వారికృతులు వ్యాప్తిఁజెందకుంటయు గ్రమముగా నంతరించిపోఁగా మిగిలినవి యీకాలమునఁ బసిబట్టి వెదకుచుంటచే నచ్చటచ్చట దొరకుటయు మనము చూచుచున్నారము. సామాన్యముగా మహాకవులును వారిప్రతిభయు వెంటనే యంగీకరింపఁబడి లోకముచేఁ దగిన సన్మానముంబడయుట చాలయరుదు. అందు వెనుకటి మనదేశస్థితిలో జెప్పనదే లేదు. ఇంతకు వెనుక నెంతకాలముక్రిందనో ఆంగ్లేయదేశమున డాక్టరు జాన్‌సన్ (Dr. Johnson) వలెనే యంతకుమున్నే మనదేశమున నాత్మస్వాతంత్ర్యమును గౌరవమును పరాకాష్ఠతో నిలుపుకొనిన పరమభాగవతశిఖామణియగు పోతనామాత్యుఁడు, కవితకును, రాజాశ్రయమునకును గలసంబంధమును తెగగొట్టివేసిన నీదేశజనులద్దాని గ్రహించుట కసమర్థులగుటచే గాబోలు. వాఙ్మయమున కాశ్రయాపేక్షతప్పదయ్యె. దీనికి రెండు ముఖ్యకారణములు గోచరించు. ఈదేశమున జనులకు సత్వములేదు. పూర్వమునుండియు పారమార్థికచింతయు వేదాంతగోష్ఠియు నెక్కుడగుటచే నైహికకృత్యములయందుఁ గొంతయనాదరభావముఁ గలిగియుండ, గాఁ క్రమమున నావాస్తవజ్ఞానము నైజమగు నాసక్తియు నంతరించుటచే నది దాంభికవ్రతముక్రింద నణగినది. కాని వీరు గతానుగతికముగఁ బూర్వపుటాచారములను పద్ధతుల ననుసరించుచు నచ్చుచుండిరి. ఒకానొకప్పుడొకచోట నూతన సత్వము బయలుదేరిన నదిగొప్ప యోడారిలో నీటిబుగ్గవలెనే యించుకసేపు జనులమనముల నలరించి తాను శాశ్వతకీర్తివడ

యుంటేగాని సంఘమునంతనుద్బోధించుటకు సమర్థంబగుటలేదు. కావున సంఘభావము జాతిజీవనమును నవి మనవాగిలో నిప్పుడిప్పుడే మొలకలెత్తుచున్నవి. ఇట్టి సమయముల సంఘమువలేని నూతనాదర్శములు, అభ్యుదయ చిహ్నములు, తజ్జీవితాదర్శంబగు కవితకు మాత్రమెల్లువచ్చును. జాతిజీవితమునకును కవితకును సంబంధము నిత్యము ఏనాఁడు సంఘమున స్వాతంత్ర్యము ఆత్మగౌరవము అభ్యుదయేచ్ఛ మొదలగు నున్నతాదర్శములు వ్యక్తియొక్కయు మనములనాకర్షించియుండునో యానాడే కవితయు జీవముకలదై ప్రకాశించుచుండును. కాని నాఁడు ప్రతిభయు నూతనవికాసము లేక యారోగ్యము లేనివాని కుత్సాహశక్తివలెనే, క్షీణించుటంజేసి యత్కించిత్పాండిత్యబలంబున వెనుకటి మార్గముల వదలిపెట్టలేక యెట్లో యను కరింపఁజూచుచు నేవోకొన్ని జీవకళలేని వికృతి రూపంబులగు కవితలమాత్రము వాడమించుచుండును. ఇట్టి పాండిత్యప్రదర్శనమే ఫలముగా గలిగిన నీకవితలు సామాన్యజనులకు దురవగాహంబులగుటచే నీనికి నాశ్రయమొకటి యవసరము. మరియు దేశమున విద్యావ్యాప్తి తగినంతగ లేకపోవుటచేఁ గవితకును సామాన్యజనంబునకును సంబంధంబు తక్కువ. జనసామాన్యమొక కవియొక్క గుణదోషముల గ్రహించి, మండనఖండనాదిసామర్థ్యము గలిగియుండిన గవితకాశ్రయాపేక్ష తగ్గిపోవును. ఇప్పటికి చాల కాలమునుండి యాంగ్లదేశమున నొక కవితల్లజుని సామర్థ్యముఁగనుగొని వానిని నిలబెట్టునది సంఘముగాని రాజుల యాశ్రయముగాదు. మన దేశమందన్ననో సంఘమునకట్టి సామర్థ్యముగాని బుద్ధిగాని లేనే లేదు. కావున కవులు జనసామాన్యముయొక్క భావములను, ఆదర్శములను, సంఘోద్యమములను, జాత్యభ్యుదయమును, సంకీర్తనంబొనర్చి శాశ్వతంబగు కవితారూపంబున నెలకొల్పుటకు దగినంతయవకాశము లేకుండె. చిరకాలమునుండి దేశము పరరాజుల దండయాత్రలకుగాని యవిలేనప్పుడంతఃకల్లోలములకుగాని తావలంబై యుంటంజేసి దేశమందు సంఘీభావోద్యోగంబు నకుంనగు శాంతిచేకురలేదు. కావుననే వివిధంబులగు దేశభాషలమాట యటుండ నీదేశమున కంతకును

గౌరవనీయమై మాతృభాషయగు చెప్పనొప్పు, యుత్తమంబగు హిందూవి
జ్ఞానంబున కాకరంబై యున్న దేవభాష క్షీణించుటయు దద్వాఙ్మయము
జూడఁ గాళిదాసభవభూత్యాదుల తరువాతకవులలో నెవ్వరును చాల
మట్టుకు వారికృతుల ననుకరించుటేగాని, నూతనమార్గముల పొంత
బోకుండుటయు గానవగు. దీనికి కారణమాలంకారికులు పెట్టినహద్దు
ను మీరుటతగదనియో. లేక యానిబంధనల నతిక్రమించి క్రొత్తమార్గ
ములఁ ద్రొక్కి తమకవననైపుణిచే జనులను మెప్పింపఁ దగిన ప్రతిభగల్గ
మిచేతనో, కవులానాటినుండియుఁ దమయసమాన ప్రజ్ఞలనలవాటుపడి
న కొన్నిమార్గములనే యుపయోగించి యాయావాఙ్మయ భాగములనే
తమయపూర్వకల్పనలతో నింపివేసిరి గాని నూతనమార్గముల నేమియు
చేసినట్లగపడదు. ఇందునకు మనవారికిఁ బ్రాచీనపద్ధతులందుగల యు
త్యాదరమును, నూతనమార్గముల నిరసనబుద్ధియు, మరియు జాతియం
దు జీవకళ లేకుండుటయే ముఖ్యకారణములు. ఇంతకు చిరకాలము
క్రిందటనే సంస్కృతము వ్యావహారిక భాష కాకుండుటవలన సామా
న్యజనులకు దురవగాహంబగుచుండ, దానియందు కొద్దిమందే పరిశ్ర
మముఁ జేయుచుండుటయు, వారును సాధారణముగా నగాధంబగు
శాస్త్రాధ్యయనమందును వాక్యార్థంబులయందును వారిబుద్ధినంతనుప
యోగపఱచుటచేతనో నవ్యకావ్య నిర్మాణమునకుందగిన ప్రతిభ లేకుం
టచేతనో యీభాషను కవితయంతరించినట్లున్నది. పండితులవాక్యార్థ
ములెక్కుడైనకొలది యెంతవారికైనను, స్వపాండిత్యప్రకర్షోద్ఘాటనా
బుద్ధియు, స్వమతస్థాపనోద్యోగమును, దీనికిసాధనముగ పరావధూన
నాచింతయు నధికమగుటచే, నీమధ్యనసూయాపిశాచ మొకటి పుట్టిపెరి
గివారిని తనయిచ్చవచ్చినట్లు తైతక్కలాడించుచున్నది. కావున రస
జ్ఞతయు, కవియొక్క యభిప్రాయమును గనుగొనఁ గుతూహలమును
వారితోడి సానుభూతియు మొదలగునవి, విమర్శన కత్యవసరములగు
కొన్నిగుణములు ప్రకాశము తగ్గియున్నవి. కావున నొకవేళ నేమూ
లనైన సహజకవితాప్రసారము గల్గెనేనియు నదిమహారణ్యంబున వెల
యేటిచాడ్పున నేమూలనోయడఁగియుండి క్వాచిత్కంబుగ తనరమణీ

యకంబుచే నాకృష్టంబగు నా కానాకరసజ్ఞుని మనంబునలరఁ జేయవల
సినదే గాని ప్రస్తుతపు దేశస్థితినిబట్టి సద్విమర్శకుం బాత్రంబై యుచితస
త్కారముం బడయు ననుటకు వీలు లేదు. కానియంతమాత్రమున నా
కవులు నిర్విణ్ణులగుట గాని, యాకవిత గుణశూన్యంబగుట గాని తటస్థిం
పదు. ఎలయన నాకవి తనసమకాలీనులఁ గొందఱనేవిధంబుననైన సం
తోషపెట్టి యేదో స్వల్పలాభముం బొందవలెనని వ్రాసెనా? యదివా
ఙ్మయమున శాశ్వతంబగు స్థానంబునందుననుట సంశయము. లేకయా
కవి కవితాదర్శముల గుర్తెఱింగి నైజప్రతిభనుపయోగించి యుద్రేకా
యత్తచిత్తుఁడై తాజేగునది యీశ్వరేచ్ఛాచోదితం బని యెంచి పరు
లదూషణ భూషణంబులెక్కింపక తనహృదయము పొంగిపొరలునపుడు
యనుభవజ్ఞానమును భావనాశక్తిరూపము సౌభాగ్య గరిమయొప్పునట్లు
ప్రదర్శించుచు తత్సమకాలముననే పరమార్థోపదేశంబు సేయుచు,
చదువరుల మహానందాంబుధి మగ్నులుగఁ జేయుటచేతనే తన
జీవితమును సార్థకము నొందింపఁ జూచెనా వాని కేచింతయును
లేదు అతఁడు తనహృదయము భావనిర్భరమగుటచే వ్రాసెనే గాని
దానివలన బ్రతిఫలమపేక్షించి కాదు. అట్టివారేయొకరసజ్ఞుఁడైన నేకా
లముననైనఁ జూచియానందించినఁ జాలునని తలంతురు. కాని వీరి
యసమాన పాండిత్యమును బ్రతిభను గ్రహించుటకుం దగిన శక్తి లేక
ఆడలేక మద్దెలయోడన్నట్లు తాము గ్రహింపలేనిదానియందు దోషా
రోపణ జేయుచు నద్దానివలన లోకము ననుత్కర్షఁ బడయఁజూచెడి
సానుభూతిలేని దుర్విమర్శకుల పాలఁబడుటకు గాని రసజ్ఞులు కాని పండి
తులచే జిక్కుటకు గాని వారిష్టపడరు. మఱియు మనమిప్పుడు ప్రాచీన
గ్రంథపుంజముల సంచయార్థమై ధనము వెచ్చించి వానిని ప్రకటించి
యుత్తమ గ్రంథముల రసము గ్రోలి యింతకాలము మాటుపడియుండి
న కవితల్లజులఁ గొనియాడుచున్న రీతినే యేకాలముననైన నాకవితా
రసమును సానుభూతితో గ్రహింపఁగల్గువాఁడొకఁడైనఁ జూచిన జాలు
ననియే.

శ్లో॥ యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం
జానంతి తేకిమపి తాన్ప్రతినైషయత్నః
ఉత్పత్స్యతేమమతుకోఽపి సమానధర్మా
కాలోహ్యయంనిరవధిర్విపులాచపృథ్వీ॥

అనుదానివలన భవభూత్యాది మహాకవుల యభిప్రాయమై యుండనోపు. కావుననే ప్రకాశతయు, లోకప్రియతయు మాత్రమే సత్కవితకు ముఖ్యశోధకములు కావని యాంగ్లేయ మహాశయుడగు కార్లైలు (Corlyle) చెప్పియున్నాడు. కాలక్రమమున వాఙ్మయమునం దభిమానము హెచ్చినకొలంది సద్విమర్శకులు బయలుదేఱినకొలంది కవితయందు నవ్యగుణంబులు రసంబులుద్భవిల్లుటయు నద్దానియందు జనుల కాదరము గల్గుటయు వాఙ్మయమున నొక కవియొక్క స్థానమేర్పడుటయును సంభవించుచుండు. కావున నట్టి కవితల్లజాలును విమర్శకాగ్రేసరులును బయలుదేఱి దేశజనులఁ గవితారసాస్వాదలోలురుగఁ జేసి జ్ఞానాభివృద్ధికిని వాఙ్మయాభివృద్ధికిని తోడ్పడుచుందురుగాక. కడచిన శతాబ్దములో మన యాంధ్రదేశమున నాంధ్రగీర్వాణముల సమానపాండిత్యము గలిగి యుభయ భాషలయందు నింత ధారాళముగా కవిత్వముచెప్పి గ్రంథములు రచించుటేగాక యాంధ్రమునఁ గ్రొత్త మార్గములఁ దీసినవారలలో నీగ్రంథకర్త యగ్రగణ్యుఁడని చెప్పుటకు సంశయము లేదు. కావున నీయనజీవితచరితను, వైదుష్యమును, కవిత్వశక్తిని గూర్చి యిచ్చట కొంచెము ప్రసంగించెదముగాక.

ఈ మహాకవి కౌండిన్యసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంభసూత్రుఁడు. ఈ కౌండిన్యమహాముని గోత్రమునుండి యుద్భవించిన కోరాడాన్వయమునకు మూలపురుషుఁడు మహాదేవుడని యీకవియే చెప్పియున్నాడు.

శ్లో॥ కేశవనిధ్యానవిశుద్ధాంతరతా ప్రవృత్తితో విశతః
కోరాడ ఇతిచసంతతిర భవత్తస్యామభూన్మహాదేవః
నసర్వశాస్త్రప్రభవైకరూపక శ్రీదేవతా పాదసరోజబంభరః
స్వస్యాన్వయోత్పన్నజనుష్మతాంమనా గ్వియూధతా నోచితమి
త్యవేత్యసః॥

శ్రీశైలగోత్రే భ్రమరాంబికాంతే
మాలూరపత్త్రైర్గిరిశస్య కృతాపూజః
శర్వాక్షివిజ్ఞేయమితేరనారతం
చక్రేఽద్భుతం తద్వ్రతమిష్టధైర్యకం॥

ఈమహాదేవశాస్త్రి సర్వశాస్త్రపారంగతుడై తనవంశమునంతను గూడనట్టి జ్ఞానసూర్యునిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయవలయునని యెంచి శ్రీశైలపర్వతమున భ్రమరాంబికా ప్రసాదమునకై ఎండుమారేడు దళములుప హారముగ జేసికొని తపంబొనర్చ నిరువదియేడు దినంబులు గడచినతోడనే వానినియమంబున కాయంబ సంతసించినదై నీవాంఛితముం దెల్పుమనిన.

శ్లో॥ సర్వంహ్యదృష్టస్యవశంహి కామం । విద్యాస్తి చేత్సర్వవిపన్నివృత్తిః
తయాప్యతే సర్వజనేషుమాన్యతా । యయేయతే సౌఖ్యమజస్రగమ్యం॥

శ్లో॥ రాజానో బహుమానయం త్యయమివాజస్రం ప్రదవద్రవ్యత
స్సేకాజ్ఞాతవిశం గరూపకనకం సత్పాండితింపూరుషం
తేనాత్యంతసుఖీభవత్యవిరతం యాచేనతత్సంపదో
హేలాజాలవశీకృతే ప్రియతమే బాకావిశోద్భాసినీః॥

శ్లో॥ యాచేభగీరథరథాను గజహ్నుకన్యా
ప్రోద్యద్రఘుశ్రీసహచరి భవనప్రకాండాం।
విద్యాంవిధేహిదయయామృతసారవత్యాం
హాస్యప్తమాన్నమకులోద్భవ పూరుషాణాం॥

విద్యగలిగిన సన్నిసంపదలును, మాన్యతయు తమంతట తామే వచ్చునుగానఁ దనవంశమేడు పురుషాంతరముల వఱకు పండితులకాలవాలమైనెగడవలయునని కోర నాపెయు వల్లెయని యట్టివరంబొసంగెనట. అప్పటినుండియు నీవంశము పండితశిఖామణుల కాకరంబై వెలయుచుండ నీమహాదేవశాస్త్రి వెనుకఁ అల్లాడ శాస్త్రియను నాయన సకలకలాపారంగతుండయ్యుఁ బరులకుఁ జెయ్యిజాచుట కిష్టములేక దరిద్రాపీడితుండై యెట్టులో దినములుగడుపుచుండె. అంతనీయనవష్టిపూర్తిజేసికొన నిచ్ఛగలవాఁడౌట నాగ్రామజనులు కనిపెట్టి యా

యనచేనొక శతఘంటావధానము చేయించిరట. ఈసమయమున నీయాయన "శతఘంటికచూడామణి" యనుబిరుదు వడసెనట మఱియు భూపరిగ్రహణంబున కైన నీయనొల్లకుండిన నచ్చటివారీయనను బలవంతపెట్టి, కన్యను విద్యను భూమిని పరిగ్రహించిన నేదోషము లేదనియు, దీనివలన నాయనయొక్క అపరిగ్రహత్వమునకు భంగము వాటిల్లదనియుఁ జెప్పి యాయనకొకపుట్టెడు భూమినిచ్చిరట. ఈయల్లాడశాస్త్రి చెప్పిన యీశ్లోక మొకటి తనమాతామహునివలన వింటినని యీ రామచంద్రకవి చెప్పియున్నాడు.

శ్లో॥ కమలసమశయానః పాద్విరాడాశయాన
స్స్వభరణవశయానః ప్రోష్ఠితోఽసంశయానః
వరమధిశయానః క్షత్రపాశాశయానో
వ్యధిజలధిశయానః పాతుపక్షీశయానః॥

ఈఅల్లాడశాస్త్రి కుమారుడు. జగన్నాధశాస్త్రి అనునాయనను "నిజాంతర్వాణిత్వ ప్రథిమవిధుతాశేషవిభవాః విరాజంతే కీర్తిస్థగిత సకలాశాంతవివరాః" ఇట్లు దిగంతవ్యాప్తనగు కీర్తిగలవానిగాఁ జెప్పుచున్నాడు. ఈజగన్నాధశాస్త్రికిద్దరుకుమారులు. అందుపెద్దవాడుసూరిశాస్త్రిఅనునాయన వారణాసికేతెంచి గౌతమతర్కమున నఖండపాండిత్యము సంపాదించెను. ఈయనకు సంతతి లేదు. రెండవవాడగు సంబాదానునకు సూరిశాస్త్రి, లక్ష్మణశాస్త్రియనునిద్దరు కుమారులు. ఇందు సూరిశాస్త్రి వేదాధ్యయనం బొనర్చి శాస్త్రాధ్యయనంబునకై యభిలషించుచుండఁ దండ్రిగతించుటయు, దేశముక్షామపీడితంబగుటయు సంభవించె. అంతవీరితల్లి బిడ్డలిద్దరదొడ్డొని గతిలేనివారికి రాజేగతియనితలంచి కాటిరేవు కోనరాజు యొద్దకుం బోవుచుండ దారిలో దొంగలడ్డమువచ్చి తల్లిని పెద్దకుమారునిని హతులఁ జేసిరి. అంతరెండవవాడగు లక్ష్మణశాస్త్రి యెట్టకేలో యారాజునొద్దకుం జేరి వానియాదరమునుబడసి యొక యుద్యోగమునందుండి కొంతకాలమున నారాజునకు సోదరులతో భేదంబువాడముటయు నీలక్ష్మణశాస్త్రి యింకనచ్చటనుండఁగూడదని తలఁచి యారాజుతనకిచ్చెదనని వాగ్దానము జేసిన నాలుగువేలరూప్యం

బులంగొనకయే యాయూరువదలి దేశాంతరమున నాయాపట్టణముల దిరుగుచు నెచ్చటనో యొక యోగీంద్రునివలన శ్రీరామతారకమంత్రముపదేశము పొంది కొంతకాలమునకు స్వదేశమునకువచ్చి వివాహముఁ జేసికొని యత్తవారింటనే యుండెనట. ఈయన కుమారులు ముగ్గురు, అందు పెద్దవాఁడీగ్రంథకర్తయగు రామచంద్రకవి, రెండవ వాఁడు రామకృష్ణశాస్త్రి. మూడవవాఁడు సుబ్బరాయుఁడు. రెండవ వాఁడగు కృష్ణశాస్త్రి బాల్యమున చదువునందాసక్తిలేక తిరుగుచు నొకనాఁడన్నగారిచేఁ జెంపపెట్టుఁదిని మిగుల రోషముతో నిల్లువెడలి యచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచుఁ దుదకు వారణాసిఁజేరి శాస్త్రాధ్యయనము మొదలుపెట్టెను. అంతనొక సంవత్సరమునకే వ్యాకరణశాస్త్రమున పరిపూర్ణపాండిత్యము గలిగి శాస్త్రచర్చలుఁ జేయుచుండెనని యింటి కుత్తరములు వచ్చినవట. మఱియొకవత్సరము గడచునప్పటికి న్యాయ శాస్త్రము మొదలుగాఁగల వానియందుగూడ స్వాతంత్ర్యము సంపాదించి యచటి పండితులనెల్ల నాకాశీమహారాజు నెదుట సభలో నోడించెనట. ఇట్టి ప్రఖ్యాతిని నామేధావిషంబు నుత్తరముల వలన విని యచట నాతనియన్న మొదలగువారు మహానందముం జెంది వివాహప్రయత్నములం జేయుచుండిరట. కాని మఱికొంతకాలము గడచునప్పటికి మహారాజావారొల్లారుతమయాస్థానపండితునిగాఁగై కొనితీసికొనివెళ్లెనని యు నచ్చటికిఁ బోయిన కొద్దికాలముననే హఠాన్మరణము సంభవించెననియు వినవచ్చె. అంత నీరామచంద్రకవికింగల్గిన సంతాపమింతింతని చెప్పనలవిగాదు. అప్పుడు దుఃఖముచే మైమఱచి వీధులఁబడి దొర్లనారంభించెనని అప్పుడు చూచినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈరామ చంద్రకవి జన్మించినది వెనుకటి యువసంవత్సర ఆశ్వయుజ శుద్ధదశమి. గోదావరిజిల్లా అమలాపురం తాలూకా కేశనకుఱ్ఱుగ్రామములో బాల్యమున మాతామహులయింటనే పెరిగియచ్చట పండ్రెండవయేటనే తనతండ్రియొద్ద శ్రీరామమంత్ర ముపదేశముఁబొంది మిగులనాసక్తితో పునశ్చరణసేయుచుండెను. అచటనే మాతామహునియొద్ద రఘువంశము మొదలిడితిరువాత సమీపమందున్న ద్వితీయగ్రామమైన నడవపల్లి

వచ్చి సోమయాజుల సూరన్నగారివద్ద విద్య నభ్యసించుచు నప్పుడప్పుడు శ్రీశిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారివద్ద నలంకార గ్రంథములు చదువుచు కవనమలవాటు జేసికొన్నట్లుగా వినవచ్చెడిని. ఈ సూరన్న శాస్త్రిగారితో కావ్యపాఠముం జదువుచుఁ బాలమునకుం బోయి తిరిగి యింటికి వచ్చునంతలోఁ గొన్ని శ్లోకములనల్లి గురువుగారిని దిద్దుమని చూప నాయన యాశ్చర్యపడి, యాశ్లోకముల దిద్దుటకుఁ దానుతగియుండననియు పెద్దలయొద్దకుంబోయిన నీకవితకుందగు ప్రోత్సాహము గలుగుననియుఁ జెప్పుచుండెడివారట. ఈ ప్రోత్సాహము శ్రీమహాకవి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి వలన గలిగియుండె. ఏలయన గంగాప్రవాహమునంబోలు నీమహాకవి కవితాధారయే యీ రామచంద్రకవి కవితాప్రవాహిని కుద్భోధ కారణమై యుండుననుటకు సంశయముండదు.

శ్రీశిష్టవంశాబ్ది శిశిరకరుడు సకల విద్యాజన్మ సద్మాయమానజిహ్వాంచలుడమిత కావ్యాళికర్తయయిన శ్రీకృష్ణమూర్తి పదాబ్జసేవనాత్త సద్గ్రంథ కల్పనావిత్తసుమతి విరచిత శ్రవ్యదృశ్యాత్మ వివిధకావ్యుడు ఇట్లు కొంత కాలమైనతరువాత నాయన స్నేహితులు కొందఱీయనను వివాహప్రయత్నము జేయుటలేదేమి యనియు,

శ్లో॥ త్వంసాహిత్యపరోసిసాధుకవితా ధుర్యోసితేవాగ్మితా
సిద్ధాప్రవ్రజ చెన్నపట్టణపురీం విద్యాలయేమహాణకాః
అధ్యాప్యార్థతమాయవిత్తబహులం దత్వాపరార్థంవరం
తేనస్యాత్తవసత్కళత్రవిభవ స్తస్మాదిహైతత్కురు॥

నీతండ్రి దరిద్రుఁడు గావున నీపాండిత్యముచే చెన్నపుర్యాదులకుఁ బోయి ధనము సంపాదించి వివాహమాడుమని సలహా జెప్పిరట. ఇట్టి స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున సంపాదనకై బయలుదేర నుద్యుక్తుండై యుండుసమయమున బ్రహ్మశ్రీ శిష్టు కృష్ణమూర్తిగారీయన కవిత్వమం దత్యాదరముకలవారు గాన నీయన యుద్దేశమును వినినతోడనే తనకుఁ జిరపరిచితులగు రామచంద్రపురం రాజుల యాస్థానంబునఁ బ్రవేశమునకై యొక లేఖను వ్రాసి దీనివలన నీకార్యము

సఫలమగునని చెప్పి తత్‌క్షణమే యొక భటునిచేతికిచ్చి పంపెనట. అంతట నీయుత్తరముం దీసికొని బయలుదేరిపోఁగా దేశమున గాలి వానలుపట్టి క్షామముసంభవించెననియుఁ గావున నారా జీయనను రెండుమాసములు తన యాస్థానమందుండిన నటుపైనిఁ జూచెదనని యుఁ జెప్ప, నచట నిలువనొల్లక చెన్నపట్టణమున పండితులకు మునస భీపనినిచ్చుచుండిరను వదంతి యచ్చటవిని తత్సంపాదనోద్యుక్తుఁడై బయలుదేరి దారిలో బందరు (మచిలీ) పట్టణముం జేరెను ఇచ్చటికిఁ జేరు నప్పటికి తెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమయి వెనుకటి దినముభోజనము లేకుండుటచేఁ గడుంగడు డస్సినను,నూరు క్రొత్తదగుటచేతను, ఆత్మగౌరవము స్వాతంత్ర్యమెక్కువ పాలుంపకుటంజేసి సహజంబుగ యాచనా విముఖుండగుటవలన నేమియుందోచక గొడుగుపేట మల్లేశ్వరస్వామి యాలయముంజేరి కొంత విశ్రమించి సాయంకాలమగునప్పటికి నీశ్వర స్తుతి రూపంబులగు కొన్ని శ్లోకంబులఁ జదువుచుఁ గూరుచుండెనట. అప్పుడాదారినిఁ బోవుచుండిన ప్రభల అన్నప్పశాస్త్రిగారి వాగ్జాలమును విని యాశ్చర్యపడి యాలయములోనికిఁ బోయి మీరెవ్వరని ప్రశ్నింపఁ నెవ్వరైన నేమికార్యమనియెనట. ఈయన బలవంతపెట్టి యడుగగాఁ దాను చెన్నపట్టణము బోవనిచ్ఛయుఁ దెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమగుటకు నందున నీశ్వరసాన్నిధ్యముం జేరుటయుఁ దెల్పెను. అప్పుడా శాస్త్రిగారీయన కవిత్వధారకును స్వతంత్రబుద్ధికి నాశ్చర్యపడి వాత్సల్యముసోప గద్దించుచు నిచ్చటనో యొకపూటభోజనమునకై యెవరినయిన యాశ్రయింపలేనివాఁడవు పట్టణముపోయి మునసభీ సంపాదింపగలవా లెమ్ము లెమ్మని యనుచు దనగృహంబునకుం దోడ్కొని పోయి భార్యనుఁ బిలిచి యీతనిఁ బుత్రవాత్సల్యముతోఁ జూడవలయునని చెప్పి యొప్పగించెనట. ఇచట కొంతకాలముండియు దరువాత వారములజేసికొనియు నింగువ రామస్వామి శాస్త్రిలవారియొద్ద గొన్ని మంత్రశాస్త్రగ్రంధములఁ జదువ మొదలుపెట్టి వీరందరి ప్రోద్బలముచే చెన్నపట్టణ ప్రయాణమునుండి విరమించెను. తరువాత తరుచుగా నీయన్నప్ప శాస్త్రిగారింటనే యుండ నాయన వివాహ

ముచేయవలెనని తలఁచెగాని సాగియుండలేదు. వత్రాం అద్వైతపర బ్రహ్మశాస్త్రిగారీయనవివాహము నిమిత్తమై నూరు రూప్యంబు లీయఁదలఁచి యించుక వాక్యార్థము సల్పుమనగా, నాసమయమున నీయన శాస్త్రిగారితో నొక యంశమున నేకీభవింపఁ కతనను సహజంబగు ధైర్యముతో నాయన వాదము దుర్బలమని సమర్థింప నాయన కోపగించి చేయదలఁచిన సహాయముం జేయ నొల్లకపోయె. అప్పుడీయన స్నేహితులు కొందఱు ఫలోన్ముఖంబున శాస్త్రిగారితో నిట్టిభేదంబు కార్యసాధకము కాకుండుటచే వారివాదము నెట్లో యంగీకరింపుమని చెప్పిరిగాని యామాటల కీయన లక్ష్యపెట్టలేదు. తుదకెట్లో స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున శాస్త్రిగారి బుద్ధి తిరిగి వివాహార్థమై నూరురూప్యంబుల నిచ్చిరట. ఈధనముతో నీయన వివాహమునకై స్వదేశమున కేగెను. దారిలో నమలాపురమున గొడవర్తి నాగేశ్వరావధానులుగారీయన ప్రఖ్యాతిని విని కన్యనిచ్చెదనని చెప్పగాఁ దలిదండ్రుల యనుమతికై స్వస్థలమగు నడవపల్లికింజనె. ఈకవి యిల్లుచేరిన వార్త గ్రామమున వినవచ్చినంతనే యాప్తులానందముం జెందిరి. గాని మఱికొందఱీతండింతలో నింతవాడయ్యెనా యని యసూయాపరులై యొకదినమున స్నానమునకుఁ బోవుచుండ నీయన కడ్డమువచ్చి నీవు కవిత్వము చెప్పుదువట యవధానము చేయుదువాయని ప్రశ్నించిరట. ఈయన వారి యాతురత కాశ్చర్యపడియు నట్లకానిండని చెప్పి భోజనానంతరము కూర్చుందమనియెనట కాని వారు దాని కొల్లక నీవందుకు సమర్థుఁడవైతివేని యీనిలుచున్నట్లేచెప్పి కదలుమని చెప్పగా లేఖకులఁ బిలుపింపుమనయెను. అప్పుడా యూరనున్న వారందఱినిఁ బిలువ నరువదేడుగురు ఘంటము లాకులతో వచ్చి యాన మీపముననున్న నడవపల్లి దేవాలయములో సమావేశమైరి. వెంటనే యొక్కొక పాదము చొప్పున చెప్పుట మొదలుపెట్టి సూర్యాస్తమయమగు నప్పటికి 107 పద్యములముగించెను. అచటనొకరు దీనికాశ్చర్యపడి యింకను చెప్పెదవాయని యనుగఁ "జెప్పెదను. ఈతకులోతే మిటియని" యన్నట్లచ్చటనుండినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈశతావధా

నముఁజూచి యాశ్చర్యముఁ జెందినవారిలోఁ గొందఱుకలసి నలువది
రూప్యంబుల నాయనకొసఁగిరి. మఱియొక కొన్నాటి యీయన వివా
హార్థమై యడుగగా నరువదిరూప్యము లప్పిచ్చుటకు మాత్రమొప్పుకొ
నెను వివాహమైన తోడనే యీయన దీనికై చేసిన ఋణము దీర్చుట
కుగాను సంపాదనార్థమై గోలకొండ సంస్థానమునకు వెళ్లవలయునని
తలఁచి మరల బందరు చేరిరి. ఇచటికి వచ్చినతోడనే పూర్వపరిచితులు
ను నోబిల్ పాఠశాలయందు పండితులుగానున్న వసుమూర్తి ఉమామ
హేశ్వరశాస్త్రిగారా పాఠశాలాధ్యక్షులు మఱియొక పండితునికై వెదకు
చుండిరిగాన నీయన గోలకొండ ప్రయాణమెట్లైన నాపి పాఠశాలయం
దుఁ బ్రవేశపెట్టు ప్రయత్నముం జేయవలయునని అన్నప్పశాస్త్రిగా
రితోఁ జెప్పిరి. వీరు నీయన స్వభావమును బాగుగ నెఱింగియుండిరి
గాన నీకు రాజుల యాశ్రయము వడయు నేర్పును నొకరిని యాచించి
ధనము సంపాదించుటకు వలయు తంత్రజ్ఞానమును, తక్కువ గావున
నట్టిపోకడల మానుమని చెప్పి బలవంతపెట్టి యావినోబిల్ దొరవారితో
నీయన విషయము చెప్ప న పాఠశాలలో నేడు రూప్యంబుల వేతనమిచ్చి
క్రమముగా వృద్ధిఁ జేయుదునని చెప్పి యాదొరవారీయనను జేకొనిరి.
అది మొదలా పాఠశాలయందొక్క రీతిగా నలువది మూడేండ్లధికారుల
మన్ననవడయుచు నాత్మగౌరవస్వాతంత్ర్యముల నిల్పికొనుచు తుదకా
పాఠశాల కళాశాలగా మారుటయు నద్దానియందాంధ్రప్రధానోపా
ధ్యాయపదవినంది నలువది మూడేండ్లుపనిచేసి కాలక్రమమున వేతన
ము నలువదిరూప్యంబులుగాఁగ దమకాలమునంత నధ్యాపనమునందు
ను గ్రంథరచనయందును బుచ్చుచు తమజీవితమును సుఖముగా వెళ్లిం
చి. క్రీ. శ. 1900 సంవత్సరమునకు సరియైన శార్వరి సంవత్సర శ్రావ
ణ బ॥ పాడ్యమియందు లోకాంతరగతులైరి. ఈపాఠశాలయందు
వీరున్నంత కాలము దొరలందరును వీరినతిగౌరవముగనే జూచుచువ
చ్చిరి. మిషనరీలలో స్వమతస్థాపనోద్యోగమే గాని పరమతదూషణా
చింతయంతగా లేని యాకాలముననే మతస్థులా మతధర్మములను పట్టు

దలతో ననుసరించుటయంత యనూయాజనకమయ్యెడిదికాదు. కావున దొరలైనను వీరితో మాట్లాడవలసినప్పుడు కొంతదూరముగ నేయుండి మాట్లాడుచు శాస్త్రులవారి నైష్ఠికతకును, వారిమతాచారాను సరణమునకును గొంతగౌరవమును జూపుచుండెడివారు. ఈరామచంద్రకవియు వారియెడ నతిగౌరవముఁ గలవాఁడై యుండియు తనస్వాతంత్ర్యమునకును నైష్ఠికత్వమునకు నెట్టిలోపంబును సహింపక స్వధర్మాచరణమునఁ బ్రమత్తుఁడై యుండెడివాఁడు. నోబిల్ దొరగారు కళాశాలాధ్యక్షులుగానున్నప్పు డొకనాఁడాయన యొకశ్లోకమును రివరెండు మంచాలరత్నంగారి చేతికిచ్చి దీని కర్థము కనుఁగొని రమ్మని రామచంద్రకవియొద్దకుఁ బంపిరట. దానికీయన తగుసల్లర్థముఁ జెప్పియంపగా నాదొరగారు తమకభిమానపాత్రుఁడగు నుత్రియొకరు చెప్పిన యర్థముం జెప్పి యిట్లు చెప్పఁగూడదాయని మరలక నుగొని రమ్మనెనట. కాని యాతఁ డయర్థంబచ్చట పొసగదని చెప్పి పంపఁగా నాదొరగారికి కొంచెముకోపమువచ్చి వారుస్వయముగా నడుగవలయునని వచ్చి యడుగగా "తప్పు తప్పేగాని మీరువచ్చి యడిగినంత మాత్రాన నది సాధువగునా" యని బదులుచెప్పెనట. అంతదొరగారు తాము చెప్పినయర్థమును తిరస్కరించి తమ్ముగూడ ధిక్కరించెనని దురభిమానముపడి కళాశాలనుండి తొలఁగింపవలెనని ప్రయత్నింప నచ్చటిస్నేహితులీయన పాండిత్యంబగాధంబనియు శాస్త్రమున నంతస్వాతంత్ర్యము గలిగియుండుటచే నంతనిరూఢిగా జెప్పెను గాని మిమ్ము ధిక్కరించుబుద్ధి లేదనియు నట్టిపండితుఁడు దొరకుట దుర్లభమనియుఁ జెప్ప నాదొరగారు శాంతిఁ జెందిరఁట.

ఈయన యశోలుబ్ధుడును ధనకాంక్షియు గాకుండుటచే దన పాండిత్యమును జాటుకొనకుండిన నీయన శిష్యులగు కళాశాలావిద్యార్థులకీయనయందలి గౌరవమువలన నీయనఖ్యాతి యచ్చటచ్చట కొంతవ్యాపించినది. పూర్వమునుండియు మనపండితులకు పరాభిభవేచ్ఛ మెందుగావున నొకప్పుడు ఏకసంతగ్రాహి విద్యానిత్యాది బిరుదాంకితులు మనదేశమందు సుప్రసిద్ధులగు మాడభూషి వేంకటాచార్యు

లవారు రామచంద్రకవినిఁగూర్చి చాలవినియుండియు ననూయచేఁగాఁ బోలును. కాలేజీలోనపుడు విద్యార్థులైన వెచ్చా గోపాలకృష్ణమ్మగారు ధర్మపురి గార్లచేతికిఁగొన్ని సమస్యలను

శ్లో॥ చింతకాయక లేకాయ బీరకాయతమూరికే
  ఉచ్చింతకాయవాక్యాయ సాధకాయతమాంజలిం॥

ఇత్యాదిశ్లోకములనిచ్చి రామచంద్రకవి నుద్దేశించి పండితుఁడౌవడైఁ ననుండిననర్థము వ్రాయించుకొని రమ్మని యీగాఁవానిఁ బూర్తిఁ చేసి యర్థముల ననేకరీతులఁజెప్పి వ్రాసియిచ్చితానుతిరిగి

శ్లో॥ కమలసమయానః పాద్విరాడాశయాన
  స్స్వ భరణవశయానః ప్రోష్ఠితో సంశయానః
  వరమధికశయానః క్షత్రపాశాశయానో
  వ్యధిజలధిశయానః పాతుపక్షిశయానః॥

యనువారి పూర్వుల శ్లోకమును

శ్లో॥ బర్హిశ్యావిత్తనూరట్కలయ వృధగణుంచాధ్వరేదైవమేతి
  వీతింకీదృక్స్వవర్ణంనవహతిచహితః కోద్రిబింబంచకీదృక్
  కింసాధుస్సత్పిపానుంవదతిహలిన మాకారయానోన్యేనతంకిం
  లాంతంకింవక్తిమత్స్యంపదమవతుసతత్పశ్నకార్యాభిధోనః॥

అనుస్వయంకృత శృంగారసుధార్ణవభాణశ్లోకమునిచ్చి వీనికర్థముని మ్మనియా విద్యార్థులచేతనే పంపఁగా వానికర్థము నీయలేరైరి. పాఠశాలయందు పనుమర్తి ఉమామహేశ్వరశాస్త్రి గారప్పుడుపండు కతి నములగు సమస్యలనిచ్చి ఈయన పూర్తిఁజేయుమిగుల సంతసించుచు నెవరెట్టికఠిన శ్లోకములగాని సమస్యలగాని తెచ్చినను పాట్లెశాస్త్రి నడుగుమని పంపుచుండెడివారట బ్రహ్మశ్రీ శిష్టుకృష్ణమూర్తి గారికి వీరియందుఁగల యాదరమిదివఱకే పేర్కొనియున్నాము ఈయనకు నాయనయందుఁగల భక్తియు నీయన గ్రంథముల వ్యక్తమగుచున్నది. శృంగారసుధార్ణవము భాణము నీకృష్ణమూర్తి కవినిగూర్చిఁ యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

శ్లో॥ యేనస్వైరమకారిసారశరణం వేదాననం శక్రవై
రూప్యాదాత్మసరస్వతీ స్వజనితాంనీతాపరం ప్రాణితా
సత్కావ్యాదికలా భవత్కృతపరిష్వంగేవగాంధర్వికా
మీమాంసాసరణౌపదానిమృదితాన్యశ్రాంతమశ్రాంతితః॥

శ్లో॥ తాదృక్ఛిష్టకులప్రకాశనకరశ్రీసక్తినిత్యోత్సవః
స్వచ్ఛందంవసుదేవపోషణమనః శ్శంచత్కలాభావుకః
దృప్యత్పూర్వబుధప్రధాహృతిలసత్ప్రాదర్శనశ్రీకర
శ్రీకృష్ణస్సుమనశ్శిరోమణిరిరాకామిప్రసూనుఃపరం॥

శ్లో॥ యద్వాగ్గుంభాశ్శుశుంభుర జగతి బ్రధాక్షీణసంక్షీబభావో
త్పత్తిప్రత్యర్థి దృప్యత్కనకధరఃసచ్ఛృంగ భంగాధి స్పృష్టౌ
ప్రోద్యజ్జంఝానఘస్వద్రిమణగణలసద్గుంభశుంభత్సగర్భాః
ప్రోస్ఫుట్ ధారాధరౌఘోద్భవదశఃసమార్భట్యధిక్షేపదక్షాః॥

శ్లో॥ శరద్వ్యాకోచాంభోజని వనవిహారోన్మదసిత
చ్ఛదశ్రేంకారారావం కృతిహృతికలాకల్పకలనాః
విప్రియాలంకోల్లా సిస్మరతదభికర్ణనమనః
కురంగాక్షీపాదాంగదమధురశింజాసహచరాః॥

శ్లో॥ తదనుగ్రహవారిజాక్షతాజనితాంచత్కవితావతారకః
కృతిగుంభిత మాధురీభరో వరకౌండిన్యశుభాన్వయోదయః॥

శ్రీ కృష్ణమూర్తిగారి కీయనకవిత్వము వినుటయన్న పరమసంతోషముగావున నీయన స్వస్థలమగు గోదావరిమండలమునకు సెలవుల లోఁబోయినప్పుడెల్లఁ దనశ్లోకముల వినిపించుచుండెడివారు. మఱియు కృష్ణమూర్తిగారీయనను పల్లెటూళ్లయందు జరుగుచుండెడి దొమ్మరాటలు కోడిపందెములు మొదలగుగ్రామవినోదములు జూచుటకుఁ దోడ్కొనిపోయి తిరిగివచ్చినపుడా యాటలను వర్ణింపుమని చెప్పి తాముసుగొన్ని పద్యములఁ జెప్పుచుండెడివారు. ఇట్టి వినోదములఁ జూచుటవలన నీచజాతులు వాడుచుండెడి కొన్ని పారిభాషికపదములలవడునని చెప్పి యట్టివానిజూచుట యందుత్సాహము గల్గించెడివారఁట.

నోబిల్ పాఠశాలలోఁ బ్రవేశించినది మొదలు నిత్యకృత్యానుష్ఠానము నధ్యాపనము కవితావ్యాసంగము గ్రంథరచనము తప్పనింకొక కార్యమువీరికి లేకుండె. ఈయన గ్రంథములు వ్రాయునప్పుడొక రీతిని వ్రాసికొని వెళ్లుటయేగాని తిరిగిసరిజూచుకొనుటగాని వ్రాసికొట్టివేసి మరల వ్రాయుటగాని నెచ్చటనుగన్పట్టరు. ఆకవితాప్రవాహ మొక రీతిగనే యప్రతిహతంబుగ ప్రసరించెడిది. ఈయనకు మంత్రశాస్త్రమునగల పరిచయమీయన 12 వ యేటనే యుపదేశము పొందుటయు, నీయన రచియించిన దేవీవిజయము, కుమారోదయము, లలితాఖండ మొదలగు వానివలననే ప్రకటితమగు చున్నది.

ఈయన రచించినవి నూమారు నలువది గ్రంథములవరకునుండును. గీర్వాణముననివ్వి గ్రంథములు గంభీరభావములతోడను రమణీయకల్పనలతోడను గూర్చిమధురమగు శైలిని రచియించిన వారీమధ్య కాలములో నాంధ్రదేశమునఁగానరారు. ఆంధ్రమున నీయనరచియించిన గ్రంథములు దేశమునందంతటను బ్రకటితములు గాకపోయినను ఆంధ్రవాఙ్మయమున నూతనశాఖలకు దారిదీసిన వాడీయనయే యని చాటుచున్నవి. ఆంధ్రకవులు నాటకాదిరూపక రచనకుఁ గడఁగని కాలమున నీయన.

బహుళగుణంబుల ననేకలేఖనీవిశేషిత హృద్యపద్యావళి సంతోషిత పరజనస్వాంతుడఁగు నతండొక నాఁడు నానావిధప్రబంధ ప్రకారంబులు గోష్ఠీవశంబునం దలపోయుచు దృశ్య శ్రవ్యభేదంబులగు కావ్యంబుల, శ్రవ్యమాత్రంబుల మహాకవులచేఁ ద్రిలింగభాషయందు గ్రథితంబులుగఁ దృశ్యంబులగునవి తాదృశంబులు గామికిం జింతించి తద్గ్రథననిషేధ కారణంబు, గానక ... ... సంచితోత్సాహుండై సంస్కృతాంధ్ర మిశ్రంబుగాఁ బ్రాచీనానుశాసనోక్త లక్షణలక్షితంబగు నటులసకలసరసపదార్థవనీనాటియగు "మంజరీమధుకరీయం బను నాటిక" రచించియుండెను. ఈనాటిక 1860 సం॥ ప్రాంతమున రచింపఁబడియుండెను. అప్పటికి ఎలకూచి బాలసరస్వతిచే రచింప బడిన "రంగకౌముది" మొదలగు నాటకము

లను పేర్లను వినుటయేగాని గ్రంథము లెచ్చటను గానవచ్చుటలేదు. ఈ మంజరీమధుకరీయము నందలికథయపూర్వము. స్వకపోలకల్పితము. పురాణాదులనుండి సంగ్రహించినదికాదు. ఇది ప్రస్తుతపురంగవ్యవస్థలనుబట్టి ప్రదర్శించుటకనుకూలము కాకున్నను ప్రాచీనసాంప్రదాయములననుసరించి స్వపాండిత్య ప్రకర్షయే ముఖ్యముగా కవులందఱు తలఁచుచుండెడి కాలమున వ్రాసినగ్రంథమగుటఁ బ్రదర్శనయోగ్యము అగు నాధునికనాటకములకంటె కించిద్భిన్నమైయుండినను ఆంధ్రవాఙ్మయమున నాటకశాఖకు మూలమగు గ్రంథములలో నొక్కటియై యుండుననుటకు సంశయముండదు. ఇంతేగాక శాకుంతలము, వేణీసంహారము, ముద్రారాక్షసము మొదలగు నాటకముల నెంతయు పూర్వమే యాంధ్రీకరించి యీ యుద్యమమునకు దారితీసిన వారైరి. మఱియు నాంధ్రసారస్వతమున ప్రబంధములను గద్యరచనకుం గడఁగినవారిలో నీయనయు నొకఁడనిచెప్పనగును. నయనప్రదీపమను విగ్రహము మొదలగునవి యొక్కొకచో దీర్ఘసమాసజటిలంబులై యుండినను, రథాంగదూతము, పరశురామవిజయము మిగులసులభశైలిని వ్రాయఁబడుటఁ జూడ నప్పటికే గద్యశైలి యందలిరుచి (taste) మారుచుండెననియు నామార్పున కనుగుణ్యముగనే యీయన ప్రయత్నములుసల్పుచుండుటవలన నూతనయుగావిర్భావ మీయనకిప్పుడేకొంత సోకెననియునట్టి నూతనయుగచిహ్నములే యీయనకవితయందుపొడసూపెననియు మనమూహింపవచ్చును. గీర్వాణమున వీరురచించినగ్రంథములలో

(1) కుమారోదయమను చంపూకావ్యమిరువదియే డుల్లాసములుగలిగిన యొకయుద్గ్రంథము
(2) శృంగార సుధార్ణవమను భాణము
(3) రామచంద్రవిజయమను వ్యాయోగము
(4) ధీసౌధము. ఇదివ్యాకరణము నూతనముగ నభ్యసించువారి కనుకూలముగ సులభశైలిని వ్రాయఁబడినది.
(5) శృంగారమంజరి
(6) కమనానందమను భాణము
(7) పుమర్థసేవధి కావ్యము

(8) దేవీవిజయమను చంపువు.
(9) మృత్యుంజయవిజయమను. కావ్యము
(10) ఉత్తరరామాయణము. (ము
(11) త్రిపురాసురవిజయమనుడిమ
(12) రాజవంశము
(13) మంజరీసౌరభము
(14) భాస్కరరాయప్రణీత దేవీసహస్రనామము లకు భాష్యార్థ సంగ్రహము
(15) దేవీస్తవము
(16) శ్రీకృష్ణోదయకావ్యం
(17) కందర్పదర్పం
(18) వైరాగ్యవర్ధని
(19) ఉపమావళి
(20) కాళిదాసకృత మేఘసందేశోత్తర కథాభాగరూపము "ఘనవృత్తము"
(21) కాళిదాసవిరచిత కవికంఠపాశాఖ్య ప్రబంధమునకు వ్యాఖ్య
(22) అమృతానంద యోగవిరచిత సర్వాలంకార సంగ్రహమునకు వ్యాఖ్య

ఆంధ్రీకృత గ్రంధములు.

(23) భాస్కరకవి ప్రణీత మగు ఉన్మత్తరాఘవము
(24) ముద్రారాక్షసము
(25) శాకుంతలము
(26) వేణీసంహారము
(27) ఉత్తరరామచరితము
(28) రథాంగదూతము
(29) విష్ణుశర్మవిరచితవిగ్రహము నయప్రదీపమను పేరుగలది.

ఆంధ్రమున స్వయముగా రచించిన గ్రంధములు.

(30) మంజరీమధుకరీయ మను నాటకముకథ స్వకపోలకల్పితము
(31) పరశురామ విజయము గద్యకావ్యము.

ఘ న వృ త్త ము.

"తత్సందేశం జలధరవరో దివ్యవాచాచచక్షే" కృత్వావార్తాం జలదకథితాం తాంధనేశోపిసద్యః" అనెడి రెండ శ్లోకములతో మేఘసందేశమున సంక్షేపింపఁ బడిన మేఘునియలకాగమనము (సందేశనివేద

దను, యక్షాంగనాస్థితి తచ్ఛుభవార్తాహరణము శాపాంతమున యక్షయక్షాంగనా సంగమము నీ మొదలగు) నగళములీ గ్రంథమున విపులీకృతములు. యక్షసందేశము వినినతఱువాత మేఘుని వృత్తాంతమును గుఱించి దెల్పును గావున "ఘనవృత్తం" బయ్యె. సందేశమాత్రము ను దెల్పునదిగావున నదిమేఘసందేశమని పేరువడసె. మహాకవి కాళిదాసీమేఘసందేశమున, సీతను గుఱించిన రాముని హనుమత్సందేశమును మనసులో నుంచుకొని రచియించినట్లీయనయు నద్దాని ననుసరించి వ్రాసినట్లే.

«గంభీరేణ స్తనితవచసాభవ్యపాత్రం వధూటీ భావత్కంఠిస్ఫుటమకథ యుదాముమే వాంజనేయః" యనుదానివలనఁ దెలియుచున్నది ప్రథమసర్గమునందు కాళిదాసు «మార్గం తావచ్ఛృణు కథయతః" యనియలకాపట్టణమునకుం బోవుమార్గమును చెప్పుమిష చేఁదనవర్ణనా కౌశలముం జూపె. రెండవసర్గమందలకాపట్టణ రామణీయకమును, యక్షాంగనావిరహావస్థయు సందేశమునుఁజెప్పి రెండుశ్లోకములతో హఠాత్తుగా ముగించెను. ఈమేఘసందేశపాఠకులు కథచివరంట వినఁగుతూహలులగుటచే సంతసఱకు నంగరమ్యమై వారినానంద మగ్నుల జేసినగ్రంథమును రెండుశ్లోకములతో విధిలేక ముగియవలసి వచ్చెఁగదాయని చింతిల్లుదురుగాని సంతృప్తహృదయులై యట్లుచేయరు ఈ ఘనవృత్తమట్టియసంపూర్తికథను పూర్తిచేసి యక్షయక్షాంగనాసమాగమప్రకారముం దెల్పి వారి యుత్కంఠను శమింపఁజేయును.

మేఘుఁడు యక్షుని సందేశమును విని వానిచే వీడుకొలుపఁబడినవాఁడై తనకర్తవ్యముంగూర్చి విచారించుకొనెను. యక్షుఁడే చెప్పినట్లు మేఘుఁడు భువనవిదితంబగు పుష్కలావర్తక వంశమున నుద్భవించినవాఁడగుటఁ సద్గుణసంపన్నుండును దారస్వభావముఁ గలవాఁడుగావున నీయక్షుని దైన్యావస్థఁజూచి మిగుల జాలిఁజెందినవాఁడై "లోకేదీనావనమనుపమం పుణ్యమాద్యత్తపవంసంతఃప్రోచుః" అనుమాటఁ దలఁచికొని పరోపకారపారీణులగు దధీచ్యాదుల కీర్తిని స్మరించి తన జీమూతనామమును సార్థకముఁ జేసికొననెంచినవాఁడై "కోవానస్యాత్ప్రణయ

వశతో యాచకూనే వయస్యే। శక్యం కార్యం స్వగతివశత ప్రార్థితుం నప్ర యత్నః" అని వానియందు స్నేహభావమునూని వానికిం దోడ్పడ నొంచినవాఁడై బయలుదేరెను. దారిలో శుభ శకునములఁజూచి సంతోషించినవాఁడై యక్షుఁడు చెప్పిన మార్గముంబట్టిపోయి యలకాపట్టణముఁ జేరి "ప్రజ్ఞానాళీ విలసదపరిజ్ఞాత తద్గేహభాగః" ఆయా గుర్తులచే యక్షగృహముం దెలిసికొని దేవీపూజానంతరము తద్దైకధ్యానరతై యుండి యున్న యక్షాంగన నొక జాలమార్గమునుండిచూచి యశోకవృక్షోపరిభాగమునుండి పవనతనయుఁడు శ్రీరామస్మరణైక చిత్తయగు సీతాదేవికి రాముని యుదంతముఁ దెల్పిన రీతిగనే యీమేఘుఁడు నా యక్షస్త్రీకి శుభవర్తమానము దెలియఁ జేసె. యక్షాంగనయుఁ బ్రియుని వర్తమాన మెట్లువినవచ్చెనని సంతోషాశ్చర్యములు మిప్పిరిగొన, కలయే మో యని శంకించియు, కామరూపుఁడగుటచే నొక సుందరాకారముధరించి యెదుట నిలిచియున్న మేఘునిఁజూచి తాను పూజించు దేవత యనుగ్రహమని తలఁచి వానినొక యర్ఘాసనమునం గూర్చుండ నియమించి మేఘుని పుట్టు పూర్వోత్తరములును యక్షునికిని వానికిని గలిగిన స్నేహప్రకారమును యక్షుని ప్రస్తుతస్థితియుం దెలిసికొనఁగోరెను. మేఘుఁడా యక్షుని యున్మాదచర్యలం గొన్ని చెప్పి వాని తపోక్రమమును, నింద్రియనిగ్రహమును, ఏకపత్నీవ్రతము మొదలగు సద్గుణములఁ బ్రకటించు నొకసందర్భమునుఁ దెలియఁ జెప్పెను. యక్షుఁడు తన ప్రమత్తతవలన నిట్టి వియోగము సంభవించెఁ గదా యని పశ్చాత్తప్తహృదయుఁడై రామగిర్యాశ్రమముఁ జేరి తపస్సేయుచుండ దేవేంద్రుఁడీ ఘోరతపస్సునకు వెఱచి సురూపయను నొక వేశ్యాంగన నీతని తపోభంగమునకై పంపఁగా నది వానిని లోఁబఱచుకొనుట కనేకయుక్తులువన్న, నాతఁడు వీనిని గ్రహించి దీనియనునయవాక్యంబుల "లోకేనానా కృతపరిష్వంగసంభాషితానాం సంగం సంతః ఖలు సముగదంత్యంరసాభాసమూలం" ఇత్యాదినీతి వాక్యంబులచే ప్రత్యాఖ్యానంబు సేయుటేగాక దాని యత్నకృతములంను వ్యాజసహితములనగు విలాసములెన్నియైన ధర్మపత్నియగు తన

యంగన విలాపములఁ గొంతయుఁ బోలనేరవనియుఁ జెప్పి

"స్వర్గంగాయాః పయసివిహారద్విహంసన్యకుల్యా సితాం యాహి ద్రుతతరమితో యాహి కుంజాంతరంతత్" (ఘన 1. 74) ఇట్లచ్చటనుండి తొలఁగిపొమ్మని చెప్పిన నదియు వంచితయై సిగ్గుఁజెంది తొలఁగిపోయెననియు, నచ్చటి మునులందఱు వీని యింద్రియనిగ్రహమున కాశ్చర్యము నొందిరని చెప్ప నాయక్షస్త్రీయుఁ దనభర్తయొక్క ఏకపత్నీ వ్రతమునకు నింద్రియనిగ్రహమునకు నాశ్చర్యము జెంది యపరిమితానందనిర్భరయై స్మృతిఁదప్పిన దానివలెనుండె. ఇది ప్రథమసర్గయందలి కథ.

ఇట్లీ ప్రథమసర్గయందు మేఘుని యాభిజాత్యమునకుం దగిన సద్గుణంబులును, యక్షుని ధైర్యస్థైర్యగాంభీర్యాదులు నేకపత్నీవ్రతము నింద్రియ నిగ్రహాదిప్రభావంబులును వర్ణింపఁబడియె. యక్షుని స్వభావస్ఫుటీకరణమే, సురాపానావేశమునకును దత్కృతశోధనకు నిచ్చట ప్రసక్తిఁగల్పించినది. వీరిద్దఱి సంవాద మతిరమణీయము. ఇంతవఱకు వియోగావస్థయందు యక్షుని చర్యయు వాని స్వభావమును మనకుఁ దెల్లంబయ్యె. ఇఁక యక్షాంగ నాస్థితినిఁ గూర్చి యక్షుఁడు మేఘసందేశమున నూహించి చెప్పిన దానికంటె మనకెక్కువ తెలియదు. కావున నింటి యొద్దనీమె విరహావస్థనెట్లు గడపుచుండెనో తెలియఁగోరుట సహజంబగు మనవలెనే మేఘుఁడును గుతూహలముగలవానివలెఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఈయక్షాంగనాచరితముం దెల్పుటలో నామె చెలికత్తెకన్న యుక్తంబగు పాత్రంబు గన్పట్టదు. మఱియు నెవరిసంగతి వారు చెప్పికొనుటయు సమంజసంబుగాదు. కావుననీమె చెలికత్తెచే నీమెవిరహకాలావస్థలీకవి చెప్పించుచున్నాఁడు.

అట్లానందపరవశయై స్మృతిలేకయున్న యా యక్షాంగనకు శైత్యోపచారంబులు సల్పుచుజెంతనున్న చెలికత్తె మేఘునితో భర్తృవియోగానంతరము తనచెలి వృత్తాంతముం జెప్పదవినుమనియె. శాప వార్తవినినంతనే యక్షుఁడు గృహాగమనము విషాదకారణమని తలఁచి యొంటకేనిలిచెనె. ఇంట నావార్త తెలియఁగనే హాహారావము సెలంగ నా

యక్షస్త్రీయు మూర్ఛిల్లె. అంత దుష్టశిక్షకుఁడును యాశ్రితజనవత్సలుండు
నగు యాకుబేరుని వంపున నాతని భార్యయే తెంచి విరహతాపముచేఁ గుం
దుచున్న ఈయక్షాంగననోదార్చి "కేవానస్యుఃపరిభవపదం కర్మాణా
స్వార్జితేన" అని చేసికొని నకర్మ యనుభవింపక చెల్లదనియు, లోకోద్ధార
కులగు మహాపురుషులు నవతార పురుషులుగూఁడ గర్మబద్ధులగుచుండ
మనబోటివారి లెక్కయే మియని చెప్పి, తనభర్తవలనఁ దానుపదేశముఁ
బొందిన యంబికామంత్ర ముపదేశించి, తన్మంత్రపురశ్చరణవలన నీవి
యోగ దుఃఖముఁబోనడచి ప్రస్తుతము మనశ్శాంతిగలుగుటేగాక, జన్మ
సాఫల్యంబునగుననియుఁ జెప్పితనయింటికింజనె. పిదపనాయక్షియువతి
నిష్ఠాగరిష్ఠయై "త్యక్తలోకపరిచార" యైనపరాశక్తిని ధ్యానించుచుం
డఁ గొన్ని దినంబులకాశక్తి యామె పూజకుమెచ్చి సాక్షాత్కరించి
యామెకు శుభం బొనగూడుననియు దన ప్రియభర్తుండగు కుబేరుని
శాపంబు మరల్ప దానును సమర్థగాననియు జెప్పి వీరివియోగంబునకుఁ
నీయక్షుఁడు పూర్వజన్మమునఁ దనకూతురల్లురు కామవశులగుటఁ దెలి
సియుఁ. వారిసంగమము నమకూర్పకుంటయుఁ నీయక్షాంగన తననఖుల
గు దంపతులనంగక్రీడాపరులగుట నెఱింగియుఁ సఖియగులవను వద
లిపోవుదురో లేకతమయిచ్చను గప్పిపుచ్చితన సాన్నిధ్యమునే గోరి
యుందురో పరీక్షింప వలయునను బుద్ధిచే వారిస్వేచ్ఛావిహారమున
కవకాశమియ్యకుంటయు కారణంబులగుట సంభవించెననియు, గావున
"విహితంకర్మభోక్తవ్యమేవ" యని చెప్పి శీఘ్రింబుగనే శుభంబయ్యెడు
నని యాశీర్వదించి యంతర్ధానంబయ్యె. అప్పటినుండియు నీయక్షాం
గన యాపరదేవతోపాసనయందును. దత్కథాశ్రవణ మందునే కా
లంబు పుచ్చుచు తనభర్తయొక్క రాకకై యెదురు చూచుచుండెనని
యాచెలికత్తియ చెప్పునంతలో ధ్యానాధీనయగు నాయక్షస్త్రీస్మృతి
జెంది చెంతనున్న మేఘునితోఁ దనభర్తవిషయమైన కొన్నిరహస్య
వృత్తాంతముల జెప్పి తనకట్టి యిష్టములంగూర్చు నాతఁడు తన్నొదలని
యుంటకు మరలఁజింతిలి స్వప్రణామాళి పూర్వకముగాఁ దనమాటల
తనితో జెప్పి యాతని బ్రతికించి నీవుకూడ వర్షకాలముంగూడి యిష్టం

భుల బడయుమని మేఘునికనేకములగు రత్నాదులు కానుకలిచ్చియం పెను. మేఘుఁడును తిరిగి చిత్రకూటమునకుఁబోయి మిగులఁ గృశించి యున్న యక్షునిఁజూచి స్తనిత వచనములచే "భవ్యపాత్రం వధూటీ భావత్కేలి స్ఫుటమకథయ ద్రామమే వాంజనేయః" నీప్రియురాలు జీవించియున్న దనియు శుభములఁ బడయఁగలదనియుఁ జెప్పి తనదారినిఁ బోయెను. వర్షకాలానంతరము శరదృతువు రాగా "ఉన్నిద్రో భూత్సపది కమలా కాముకశ్శేషతల్పాత్" ఉత్థానైకాదశి దినమున విష్ణుమూర్తి శేషతల్పమున మేల్కాంచిన తోడనే యక్షుఁడును శాపాంతమున సంపూర్ణ శోభగలవాఁడై యింటికింజనె. అచట దేవీపూజకై పెద్దల రావించి తదారాధనమునకై సిద్ధముగనున్న వానిభార్య వీనిని తగునట్లు మాల్యాంబరాదులచేఁ బూజించి రత్నఖచితమగు తులసీ మంటపమున నాపరాశక్తినిఁ బూజించి పెద్దల కర్హసత్కారముసల్పి భర్తతోఁగూడ సరససల్లాపంబులు సల్పుచుండె. మఱునాడు కుబేరుఁడు శాపాన్ముక్తుఁడగు యక్షునిఁ జూడవచ్చి వాని యింద్రియ నిగ్రహమునకు మిగుల నాశ్చర్యపడి వానిభార్య పరశివాయత్తైకచిత్త యగుటఁ బ్రశంసించి నీయక్షుఁడు నతివినయంబుదోప మరల నాకుబేరుని సేవ గోరుటయు, నాతఁడిఁక సేవావృత్తినుండి ముక్తుఁడవైతివి. యనియుదవయగారమునుండి ధనముఁ దీసికొని ధర్మార్థకామముల ననుభవింపుమని చెప్పి యనుగ్రహించె. పిదప నీదంపతులు నప్రమత్తులై నిత్యకర్మలఁ దీర్చుచు త్రివర్గమందున మరుచిగలవారై పరదేవతోపాసనయందే తమకాలముం బుచ్చిరి.

ఈగ్రంథమునఁ బ్రతిపాదితంబులగు ముఖ్యాంశములు.

ప్రతి మనుజుఁడును పూర్వజన్మమున తాఁజేసినకర్మకు బద్ధుఁడనియు నట్టికర్మకు మఱియొకరు కారకులుగాని పరిహారకులుగాని కాలేరనియు, అట్టికర్మ యనుభవమునఁ గాని వేఱొకవిధమున నశింపదనియు, ప్రతివాఁడు నాకర్మానుగుణ్యమగుజన్మమెత్తియుండఁ దత్కర్మపరిణామమున కెల్లో ప్రేరకులగువారు "మయైవైతేనిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవసవ్యసాచిన్" అని శ్రీకృష్ణమూర్తి యర్జు

నుపదేశించినట్లు నిమిత్తమాత్రులేయై యుందురు గాని నిజమైన కారణము పూర్వకర్మయే గావున నీక ముందైన నీ జన్మయందు తానే కార్యకరణమునకై నియోగింపఁబడియెనో యాయా కార్యముల శక్తివంచనలేకుండగను ఫలాపేక్ష లేకుండఁగనే నిర్వర్తింపవలెననియు, మఱియు, దేవయోని విశేషులగు యక్షాదులకు సయితము మనుష్యమాత్రులకువలెనే కొన్ని సమయములఁ బ్రమాదాలస్యాదులును గలవనియు, నవిచ్ఛిన్నంబులగు సర్గప్రళయంబుల కాకరంబగు నీ ప్రకృతియందొక యున్నతోద్యోగపదవి నంది తద్గతసుఖదుఃఖాదుల ననుభవించుచుందు వారేగాని కర్మాతీతులై త్రిగుణబంధములఁ బోనడచినవారు కారనియు, నట్టివారైన జన్మరాహిత్యమును బొందవలెనన్న.

శ్లో॥ "కర్మణ్యేవాధికారస్తే మాఫలేషు కదాచన
మాకర్మఫలహేతుర్భూ ర్మాతేసంగోఽస్త్వకర్మణి॥
శ్లో॥ దూరేణహ్యవరంకర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ
బుద్ధౌశరణమన్విచ్ఛకృపణాః ఫలహేతవః॥
శ్లో॥ కర్మజంబుద్ధియుక్తాహిఫలంత్యక్త్వామనీషిణః
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదంగచ్ఛంత్యనామయం॥

భగవద్గీత ౨. 5

అను శ్రీకృష్ణోపదేశానుసరణముగ సనంగశస్త్రముంబూని కర్మబంధముల ఛేదింపుచు, బుద్ధియోగముతో ఫలాపేక్షయించుకైన లేకయే యీశ్వరచోదితములగు కర్మలశక్తి వంచనలేక యాచరించుచు పటిష్ఠంబగు నింద్రియనిగ్రహము నలవరచికొనుట ముఖ్యకర్తవ్యమనియు నట్టిసమాధిని సమకూర్చుకొనుటకై బ్రహ్మాదులకుఁగూడ మూలకారణమైనట్టియు.

శ్లో॥ నస్త్రీనానోతదుభయవపుర్నాప్యనిర్వాచ్యరూపా
బ్రహ్మాదీనామపిచజననీలోకరక్షాప్రసంగాత్
నానారూపావిరచితకృతిః పూజితాచక్రిముఖ్యై
ర్నిస్త్రైగుణ్యేమానసికుసుమైస్సారభక్తిర్విధాస్తే॥ ఘన ౭ర.

యట్టిపరాశక్తి నుపాసించి కర్మబంధముల నతిక్రమించినగాని మోక్షము చేకూరదనియు నీ మొదలగు ముఖ్యాంశము లీగ్రంథమున ప్రతిపాదింపఁబడియున్నవి. మఱియు సురూపకథవలన ప్రతిపాదింపఁబడినట్టియు సర్వార్థసాధకంబగు నింద్రియనిగ్రహముయొక్క ప్రాశస్త్యంబును యతిపాంగనపతిభక్తియు మేఘునియుదార స్వభావమును నీ మొదలగు విశేషాంశము లింకను సదయహృదయులు రసజ్ఞులునగు పాఠకులే గ్రహింతురుగాక.

ఇట్లు,
కోరాడ రామకృష్ణయ్య బి. ఏ.

ఉపోద్ఘాతములోని ఎర్రాటా

పుట	పఙ్క్తి	తప్పు	ఒప్పు
5	17	వాక్యార్థ్యం	వాక్యార్థం
,,	28	రమణీ	రామణి
8	16	కావికో	కాలికో
,,	20	హాస్య ప్ర	హాస ప్త
10	15	మేధావిషంబు	మేధావిశేషంబు
11	13	శ్రీష్టశి-బ్ది	శ్రీశిష్ట-బ్ధి
,,	16	వ్యృడు	వ్యృడు"
12	21	యాంశ్ర	నాశ్ర
13	7	కొంఱు	కొందఱు
16	9	సమయాసకి	సమశయానకి
17	9	గుజగ	గృజగ
19	13	నయునప్రి	నయుప్రి

శ్రీ రస్తు

శ్రీశారదాయైనమః.

ప్రబంధాదిప్రక్రియా.

శ్లో॥ శ్రీర్దద్యాదనవద్యగద్యవిలసత్పద్యావళీగుంభన
ప్రాగల్భ్యం సరసీజగర్భవనితాసర్వామరైఃపూజితా ।
మాతుర్గర్భవినిర్గతార్భకగణ స్యాకృష్టభేదాత్పరం
నానావాక్యవిశారదత్వమచిరా ద్యాయచ్ఛతీతాదరా॥

అర్థము. మాతుర్గ...గణస్య, మాతుః=తల్లియొక్క, గర్భ=గర్భమునుండి, వినిర్గత=బయలువెడలిన, అర్భకగణస్య=సంతాన సమూహమునకు, ఆకృష్టభేదాత్=అధికారభేదమువలన, (అనగ వానివాని సంస్కారమునుబట్టి) ఇతాదరా=పొందబడిన యాదరముకలదగుచు, యా=ఏసరస్వతి, పరం=అధికమైన, నానావాక్యవిశారదత్వం=వివిధకావ్యరచనానైపుణ్యమును, అచిరాత్=శీఘ్రముగా, యచ్ఛతి=ఇచ్చుచున్నదో, సా=అట్టియు, సరసీజగర్భవనితా, సరసీజగర్భ=బ్రహ్మకు, వనితా=భార్యయైనట్టియు, సర్వామరైః=సమస్తదేవతలచేతను, పూజితా=పూజింపఁబడినట్టియు, శ్రీః=సరస్వతీదేవి, అనవద్య...గల్భ్యం, అనవద్య=దోషరహితములైన, గద్య=వచనములచేతను, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, పద్య=పద్యములయొక్క, ఆవళీ=వరుసయొక్క, గుంభన=కూర్పుయొక్క, ప్రాగల్భ్యం=ప్రౌఢిమను, దద్యాత్=ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము. ఈలోకమున జన్మగాంచిన మనుజులలో వానివాని పురాకృతసంస్కారమునుబట్టి సహజముగ నేలభించెడి యాయాసత్కవితా సంపద నాదరముచే నొసంగెడి లోకపూజితయగు నాసరస్వతీదేవి దోషరహితములైన సరసంపుమాటల ముద్దులగుల్కు పద్దెముల నల్లెడి సామర్థ్యంబొసగూర్చెడుఁగాత.

శ్లో॥ శ్రీకాళిదాస కవిరాజవిక్లృప్తమేఘ
సందేశకావ్య పరిపూరణలాలసాహం।

సర్వేప్సితప్రణయనక్షమకల్పవల్ల్యా ।
సూనైస్స్వయత్నరచితైరుపశోభనంనో ॥

అ. శ్రీకాళి...లాలసా, శ్రీ=శోభతోఁగూడిన, కాళిదాసకవిరాజ=కవిశ్రేష్ఠుఁడగు కాళిదాసునిచే, విక్లృప్త=రచియింపఁబడిన, మేఘసందేశకావ్య=మేఘసందేశమనెడి కావ్యముయొక్క, పరిపూరణ—పూర్తిచేయుటయందు, లాలసా=కోరిక, మే=నాకు, భవతి=అగుచున్నది. సర్వేప్సి...వల్ల్యాః, సర్వ=అందఱి యొక్క, ఈప్సిత=కోరికలను, ప్రణయన=ఇచ్చుటయందు, క్షమ=సమర్థమైన, కల్పవల్ల్యాః=కల్పవృక్షమునకు. స్వయత్నరచితైః=తనప్రయత్నముచే సంపాదింపఁబడినసూనైః=పుష్పములచేత ఉపశోభనం=అలంకారము, నో=కాదా ఏమి?

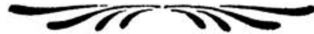
తా. కవికులపారిజాతంబనఁ బరగు కాళిదాసునిచే నించుక క్లృప్తముగా రచియింపఁబడిన మేఘసందేశమం దసంపూర్తిగఁ [illegible]ల్పఁబడిన (యక్షునిసందేశానంతరము, యక్షయక్షాంగనా సంగమరూపమగు) కథాభాగమును, విపులమొనర్చి పూరింప నామనము వ్విళ్లూరుచున్నయది. సమస్తకోరికలనిచ్చు కల్పవృక్షము నెవరైన నల్పమగు స్వసామర్థ్యముచే సంపాదింపఁబడిన పూవులచేఁ బూజింపనదియు నద్దానికొక చిన్నయలంకారమైననౌఁగదా.

శ్లో॥ జానన్నపీదమనిశం మనసోఽవశత్వా
త్తత్పూరణేపరినివర్తయితుంనదక్షః ।
కావ్యంకరోమిఘన వృత్తపదంమహాంతో
మృష్యంతుసాదర ధియాదయయావిలోక్య ॥

అ. ఇదం=ఈవిషయమును (అనగ, నొక చిన్న యలంకారమేగాని, యొక ఘనకార్యముగాదని) జానన్నపి=తెలిసినవాఁడనైనప్పటికి, అనిశం=మిక్కిలి, మనసః=మనస్సుయొక్క, అవశత్వాత్=స్వాధీనములేకుండుటవలన, తత్పూరణే=అద్దానినిపరిపూర్తి నొందించుటనుండి, పరినివర్తయితుం=మరల్చుటకు, నదక్షః=సమర్థుఁడనుకాకపోతిని, ఘనవృత్తపదం= “ఘనవృత్త” మను పేరుగల, కావ్యం=కావ్యమును, కరోమి=చేయుచున్నాను. మహాంతః=గొప్పవారు, సాదరధియా=ఆదరముతోఁగూడిన బుద్ధిచేతను, దయయా=దయతోడను,

విలోక్య=చూచి, యీగ్రంథమును పరిశీలించియునట, మృష్యంతు=సహింతు రుగాక.

తా. అట్టికల్పవృక్షమునకీ చేఁబూనిన స్వల్పంబగు పరిపూరణోద్యమము, మిక్కిలి శోభావహంబగు నలంకరణంబు గా జేరదని తెలిసియు, నామనమకార్యంబునకై పలుమారు బురికొల్పుచుండుటచే నేనద్దాని విడువఁజాలనైతి. కావున ఘనవృత్తమను పేర నీకావ్యమునుఁ జేయుచున్నాను. సత్పురుషులు దయయుంచి యాదరబుద్ధితో దీనిని గ్రహింతురు గాక.

శ్రీ గణేశాయ నమః

ఘనవృత్తే

ప్రథమస్సర్గః

శ్లో॥ ఇత్యుక్తో సౌసపదిజలదస్తేన దీనాత్మనాలం
శ్రుత్వాకామం సరసహృదయప్రాగ్రిణీత్వాత్ప్రహృష్టః
లోకేదీనావనమనుపమం పుణ్యమాదత్తఏవం
సంతః ప్రోచుస్తదిహహిమయూతోషణీయస్సఖామే॥

చ॥ పలుకఁగ యక్షుఁడాసరసవర్యుల నగ్రగుఁడౌట మేఘుఁడిం
పులు దళుకొత్త దీనజనపోషణ పుణ్యములిచ్చునంచు పె
ద్దలు వచియింతురీ విరహతాపపరీతునివార్త భార్యకుఁ
దెలిపెడ నాదుమిత్రునకిదే మదిసంతసమెక్కఁ జేసెదన్॥ ౧.

అర్థము. సపది = అపుడు, దీనాత్మనా = చిన్నబోయినమనస్సుగల, తేన = ఆయక్షునిచేత, ఇతి అలం = కాళిదాసమేఘసందేశమందు జెప్పబడిన ప్రకారము, ఉక్తః = చెప్పబడిన, అసౌ జలదః = ఈమేఘుఁడు, కామం = తృప్తిగా, శ్రుత్వా = విని, సరసహృదయప్రాగ్రిణీత్వాత్, సరసహృదయ = కరుణారసముతోఁగూడిన మనస్సుగలవారియందు, ప్రాగ్రిణీత్వాత్ = ముఖ్యుఁడౌటవలన, (తొలకరిమబ్బునీటితో గూడిన లోపలిభాగము గలిగియుండుటచే సార్థకమగుచున్నది), ప్రహృష్టః = దంపతులమైత్రికి సంతోషించినవాఁడై, లోకే = జగమందు, దీనావనం = దీనులరక్షించుట, అనుపమంపుణ్యం = సాటి

లేని పుణ్యమును, అదత్తే = చేయుచున్నది, ఏవం = ఇట్లు. సంతః = సత్పురుషులు, ప్రోచుః = చెప్పిరి, తత్ = ఆహేతువుచేత, ఇహ = ఇప్పుడు, మే సఖా = నాస్నేహితుడైన యక్షుడు, మయా = నాచేత. తోషణీయోహి = సంతోషపెట్టదగినవాడుగదా!

తాత్పర్యము. శ్రీమహాకవి కాళిదాసునిచే రచియింపబడిన మేఘసందేశమందు వియోగతాపముచే దీనుడైన యక్షునిచేఁ జెల్పబడిన తాఁబోవవలసిన మార్గముగలవాఁడై, మేఘుడు "భర్తుర్మిత్రంప్రియమవిధవే" యని తన్నుదా నాలింగించుకొనురీతిని "బ్రూయాఏవం, తవసహచరోరామగిర్యాశ్రమస్థః" అనుటమొదలుగ నాయక్షుని సందేశపూర్వకమైన ప్రార్థనమువిని సరసులలో శ్రేష్ఠుడుగనుక, వారియనురాగమునకు మిగులసంతసించి యిట్లుతనలో తాననుకొనెను. లోకములో దీనరక్షణము మిగుల పుణ్యమని పెద్దలు చెప్పుదురు గాన నద్దాని నేనొనర్చినాస్నేహితుడగు యక్షుని సంతోషపెట్టెదను.

"సరసవ్యాపయప్రాగ్రణీత్వాత్" ఇచ్చట సరసశబ్దమువలన మేఘుడు స్వాభావికమగు జలముతో నేగాక "మయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా" ఇత్యాది యక్ష ప్రార్థనల నంగీకరించువాడుగ నగుటచే కరుణారస పూరితుడనియు గూడ స్ఫురించుచున్నది. దీనాత్మనా యనువిశేషణము మేఘసందేశమున "సంతప్తానాంత్వమసిశరణ" మనియు "క్రోధవిశ్లేషితస్య" "కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః" అనియు వర్ణింపఁబడినట్టి వియోగముచే గృశించిదైన్యమునొందిన యక్షుని స్వరూపమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ సామాన్యార్థీ హితవితరణా నందనానందనం స్యా
దిష్టార్థానాం యశసివిమతస్థాస్ను తాంస్వేష్టలాభే
చేతోహా నంస్వయమను భవన్యాచకేష్టం స్వశక్త్యం
యోనో కుర్యాత్ప్రకృతి కఠినస్సాధురిత్యేవమన్య॥

ఉ॥ కోరికలందుఁగీర్తిపయిఁగూరిమిగల్గిన వాఁడు కోర్కెలిం
పారగనిచ్చు టర్థులకు నారయుగా మది నందనంబుగా
సారసుఖంబులంగనుచు శక్తికిలోనగుయాచకేష్టముల్
దీరుపలేనివాఁడగును నీచుడు క్రూరునికన్న నీభువిన్॥ ౨

అర్థము. సామాన్యార్థిహితవితరణానందనం, సామాన్యార్థి = సాధారణులైన యాచకులయొక్క, హిత = కోరికలను, వితరణ = నెరవేర్చుటవలనైన ఆనందనం= సంతోషము, స్వేష్టలాభే = తనకోరికలను ముఖ్యమైన లాభముగ, విమలేయశసి = పరిశుద్ధమైన కీర్తివిషయమై (కీర్తిని సంపాదించుటకనుట), స్థిష్ణుతాం = స్థిరత్వమునుగూర్చియు, ఇష్టానాం = ఇంక నితరములగు కోరికలకును, నందనం = నందనవనము, స్యాత్ = అగును, యః = ఎవడు, స్వయం = తాను, చేతోహాసం = మనోవికాసమును, అనుభవన్ = పొందుచు. స్వాశక్యం = తనచేతనైనంతవరకు, యాచకేష్టం = యాచకులకోరికను, నోకుర్యాత్ = చేయడో, (అట్టివానికంటె), ప్రకృతికఠినః = స్వభావముచేత కఠినుడైన మనుజుడే, సాధుః = యోగ్యుడు, ఇత్యేవ = ఈలాగునని, మన్యే = తలచెదను.

తాత్పర్యము. లోకమున బుద్ధిమంతుడు తనకోరికలలో శాశ్వతమై నిర్మలమైనకీర్తిని సాధించుటకై మిగుల ప్రయత్నించుచుండును. అట్టి స్థిరతరమగు కీర్తినేకాక తదితరములగు వానియభీప్సితముల చేకూర్చుటవిషయములో సాధారణముగా యాచకులయొక్కయు నందనవనమునకు సమానుఁడగును. వారిమనోరథముల నెఱవేర్చుటయనునది కల్పవృక్షమువంటిదియగును. ఎవడు తాను సుఖమునమనుభవించుచుఁ జేతనైన యుపకారము యాచకులకుఁజేయడో వానికంటె క్రూరస్వభావముగలవాడే యోగ్యుడని తలచెదను. పరోపకారము సర్వశ్రేయోదాయకమనియు పరోపకారబుద్ధిలేనివాడు క్రూరుడనియు ముఖ్యతాత్పర్యము.

" ఆపన్నార్తి ప్రశమన ఫలాః సంపదోహ్యుత్తమానాం " అనెడి యక్షునివాక్యమును మనమున నాటించుకొనినవానివలెనే మేఘుడు వియోగతప్తుడగు యక్షునిమాటలు విని యీవిధముగ జింతించుట "జాతంవంశేభువనవిదితే పుష్కలావర్తకానాం " ఇదిమొదలుగాగల వీనియాభిజాత్య వర్ణనను స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. మఱియు నుత్తములజాడగుటచే " యాచ్ఞామోఘావరమధిగుణే " యనెడి యక్షాభిప్రాయము స్థిరీకృతమైనది. ఈవిషయమును గురించి పద్మపురాణమున జెప్పబడిన " అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతానిచ ।

శరణాగత సంత్రాణకలాం నార్హంతి షోడశీం ॥ దీనస్యోపేక్షణం కృత్వా భీతస్య చ శరీరిణః పుణ్యవానపి కాలేన కుంభీపాకే నపచ్యతే ” (ఉత్తరకాండ 181 అధ్యాయము) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రోక్తము ననుసరించియె మాట్లాడుచున్నట్లు కనుపట్టుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాన్దత్త్వారుచిరయశసాద్యాపి జీమూతవాహః ।
పక్షీంద్రాయోరగతతికృతేమౌనివర్యోదధీచిః ।
శక్రాదిభ్యఃప్రముదితహృదాస్వీయ కాయంహిదత్త్వా ।
పౌరస్త్యావివని వసతఃకింవదాన్యత్వకల్పం ॥

మ॥ మునుపక్షీంద్రునకిచ్చి ప్రాణముల హైవాపోషించెజీమూతవా
హనుఁడానాగులనాదధీచియును దేహంబీయఁడోవజ్రికిన్
మనియున్నట్టులె వారు గన్పడరెయీనాఁడున్ యశఃకాయులై
ఘనమైయొప్పెనె వాత్మతాగరిమశక్యంబే నుతింపన్ ధరన్ 3

అర్థము. జీమూతవాహః = జీమూతవాహనుఁడు, ఉరగతతికృతే = సర్పములసమూహము నిమిత్తమై, పక్షీంద్రాయ = గరుత్మంతునికొరకు, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను దత్త్వా = ఇచ్చియు, మౌనివర్యః = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు, దధీచిః = దధీచియనువాఁడు, ప్రముదితహృదా = సంతసించినమనస్సుతో, శక్రాదిభ్యః = ఇంద్రుడుమొదలుగాగలవారికి, స్వీయకాయం = తనశరీరమును, దత్త్వా = ఇచ్చియును, రుచిరయశసా = పరిశుద్ధమగుకీర్తిచే, అద్యాపి = ఇప్పటికిని, తౌ = వారిద్దరు, పౌరస్త్యావివ = ఎదుటనున్నవారువలె, నివసతోహి = ఉన్నారుగదా, కనుక, వదాన్యత్వకల్పం = దాతృత్వముతో సమానమైనది. కిం = గేమియున్నది. ఏమియు లేదని తాత్పర్యము.

తాత్పర్యము వెనుకటిశ్లోకమునఁ జెప్పబ[illegible] పరోపకారమచ్ఛంబగు కీర్తిఁ జేకూర్చి స్వవాంఛితములఁ దీర్పఁ[illegible] [illegible] పురాణప్రసిద్ధములగు నుదాహరణంబులచే వ్యక్తీకరించుచున్నాఁడు. జీ[illegible]హనుడు దేవతాజాతులలో నొకరగు విద్యాధరులకు చక్రవర్తి. గ[illegible]ఁడు పాములను దిన

ములవఱుసగా భక్షించుచుండ, జీమూతవాహనుఁడు దన ప్రాణములవానికి నాహారముగ నొసఁగెనని నాగానందమను నాటకమునఁ బ్రసిద్ధము. వృత్రాసురునిఁ జంపుటకు దేవేంద్రుఁడు దధీచి మహామునిని బ్రార్థింప నాయన తనవెన్నెముక నతిధైర్యముతో నీఁగా, నద్దాని నాయుధముగఁ జేకొని శత్రుసంహారముగావింప గల్గెనని భాగవతకథ. కావున వారిరువురు కీర్తిచే నిప్పటికి నిబ్రతికియుండిన వారివలె లోకమునఁ దలంపఁబడుచున్నారు కావున దానమునకుసాటి మఱియొకటి లేదని తెలియుచున్నది. (మఱియు వదాన్యత్వముత్తమనాయకలక్షణములలో నొకటి) కావున నేను వర్తమానము చెప్పి యక్షస్త్రీప్రాణదానముఁ జేయగలుగుటచే, స్వల్పకార్యముచేత నే, అనగా, దధీచిమొదలగువారివలెఁ దమ ప్రాణములఁ గోల్పోకయె, (మేఘుఁ డుదకస్వరూపుఁడు గాన మాటమాత్రముచేత నేయని తాత్పర్యము) ప్రాణదానఫలము నాకు సంభవించుచున్నది. కావున దాతృత్వముతో సమానము మఱియొకటిలేదుగదా. "మేఘసందేశమున ప్రత్యాసన్నేనభసి దయితా జీవనాలంబనార్థీ" యని చెప్పినట్లు యక్షుఁడు తనప్రియురాలి జీవితము విషయమయి భయపడుటకు కారణము వర్షఋతుప్రాప్తియొకనుకను, "మేఘాలోకే భవతిసుఖినోప్యన్యథా వృత్తిచేతః" అని మేఘుఁడే యక్షయక్షాంగనల సంతాపమును హెచ్చరించిన వాఁడగుటవలనను తా నేవారికిఁదప్పక తోడ్పడవలెనన్నట్టిట్లు చింతించుచున్నాఁడు. "జీమూతవాహనుఁడన మేఘవాహనుఁడు అనగా నింద్రుఁడని యర్థము, కావున తనువాహనముగాఁగల వానికిట్టి ఖ్యాతిగలుగ తానుగూడ నట్టిదానికై ప్రయత్నించుచుండుట భావ్యమని లక్షణయా స్ఫురించుచున్నది. దూతయగువాఁడు ధీరోదాత్తుడైయుత్తమ నాయకుఁడై యుండుట రామాయణాది మహాకావ్య ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ జీమూతం మాంనిగదతిజనస్సర్వదాఖర్వభావా
దర్థిత్వస్సాన్వర్థః పరమవహితప్రేక్షణాదక్షిణేన
స్వాభిఖ్యానం నయతినచనద్వ్యక్తి యాదృచ్ఛికత్వం
తస్మాన్నోకింపరమసుహితం ప్రాణిభోజ్యం శరీరం ।

ఘనవృత్తే

ఉ॥ జీవనదాతయంచు నను జెప్పుదు రెప్పుడవక్రబుద్ధిచేఁ
గావఁగ నౌనుగా దెతమకంబును బొందనివానిచేత మో
దావహమా నిజాఖ్యను నిరర్థమొనర్పక కాచువాని దే
భావన సేయ జీవనము ప్రాణుల భుక్తికిఁ గాదె దేహముల్ ॥ ౪.

అర్థము. జనః = లోకమందు జనుఁడు, సర్వదా = ఎప్పుడును, అఖర్వభావాత్ = వంకరస్వభావము అనగా కుటిలత్వము లేకుండుటచే, మాం = నన్ను, జీమూతం = జీవనమునకు (ఉదకమునకని యూహ యర్థము) ఆధారమని, నిగదతి = చెప్పుచున్నాడు, పరం = మిక్కిలి, అవహితప్రేక్షిణా = జాగరూకతతో సంచరించునట్టి, దక్షేణ = సమర్థునిచేత, స్వార్థః = తనబిరుదము (అనగా తన నామముయొక్క యౌగికార్థము) రక్ష్యః = కాపాడుకొనఁదగినది, సమ్యక్తి = వ్యుత్పత్త్యర్థముగల, స్వాభిఖ్యానం = తన పేరును, యాదృచ్ఛికత్వం = హఠాత్ప్రాప్తత్వమును (అనగా వ్యుత్పత్తి లేకుండుటను) నయతి = ఎవఁడు పొందింపఁడో, తస్మాత్ = అంతకంటె, అసుహితం = ప్రాణములకిష్టమగు, పరం = అన్యవస్తువు, నోకిం = లేదుగదా. శరీరం = శరీరమైతే, ప్రాణిభోజ్యం = కాకాదిజంతువులచేతినదగినది, భవతి = అగుచున్నది. అని అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము. లోకములోనన్ను జీమూతమను ప్రసిద్ధనామముచేఁ బిలుచుచుందురు. జీమూతమనఁగా, జీవనస్య, మూతః = పుటబద్ధః జీమూతః అని కాన్పించుచున్నది. జీవనమనగా నీళ్లనియు, ప్రాణములనియుఁ గూడ నర్థము. కావున జలదుఁడు ‹‹ ధూమజ్యోతిస్సలిల మరుతాం సన్నిపాతః ›› అనుటచే నీళ్లనిచ్చువాఁడే కాక ప్రాణములనిచ్చువాఁడు నగుచున్నాడు. లోకములో బుద్ధిమంతుఁడు తన నామమును సార్థకము జేసికొనఁ బ్రయత్నింపవలయును కావున జీమూతుఁడనగు నేను యక్షదంపతుల కన్యోన్యకుశలవార్తాద్వారా జీవనమిచ్చి, యందువలన సార్థకనాముఁడను గావలెను. వ్యుత్పత్తిసిద్ధమగు తన నామము నెవఁడు సార్థక్యము నొందింపఁడో వాడు తనకే యహితమును జేసికొన్నవాఁ డగుచున్నాడు. మరణానంతరము కాకాది జంతువుల పాలగు నీశరీరము

శాశ్వతమగు కీర్తి కంటె నెక్కువకాదు. కావున సర్వదా పరోపకారము చేయుట ముఖ్యమని తాత్పర్యము.

మేఘుఁడిట్లు తనపేరును సార్థక్యము నొందింపవలయునని చింతించుట, కాళిదాసుని పూర్వమేఘమున యక్షుని “దయితా జీవనాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ ప్రవృత్తిం” అనుదానిలో సరిపోవుట వలన “జీవనార్థం కర్మ జీవనప్రదేనైవ కారయితవ్యం” అను యక్షుని యాశయమును గ్రహించినవానివలెఁ గన్పట్టుచున్నాడు. బుద్ధిమంతులు పరేంగితజ్ఞానముకలవారుగదా.

శ్లో॥ ఇత్యాద్యాత్మన్యమృతసదనే సంవిచింత్యాంబువాహః
కర్తుంమిత్రేప్సితకృతి మథోయత్నవాన్సంబభూవ
కోవానస్యాత్ ప్రణయవశతో యాచమానే వయస్యే
శక్యంకార్యంస్వగతి వశత స్సాధితుంసప్రయత్నః ॥

చం॥ జలధరుఁడిట్లు నెమ్మదివిచారణ మిక్కిలిచేసిచూచివ్యా
కులుఁడగు మిత్రుకోర్కె సమకూర్పఁగనెంచియొనర్చె యత్నముల్
గలుగఁగశక్తి యాప్తుఁడతికష్టములంబడి వేఁడుచుండఁభూ
వలయములో నెవండయిన వానికిసాయమొనర్పకుండునే ॥ ౪

అర్థము. అంబువాహః = మేఘుఁడు. అమృతసదనే = అమృతాశ్రయమైన, ఆత్మని = మనస్సునందు, ఇత్యాది = పైనఁజెప్పినరీతిని, సంవిచింత్య = ఆలోచించి, అథో = తరువాత, మిత్రేప్సితకృతిం = యక్షునియిష్టకార్యమును, కర్తుం = చేయుటకు, యత్నవాన్ = ప్రయత్నముగలవాఁడు, సంబభూవ = ఆయెను, ప్రణయవశతః = స్నేహవశమువలన, వయస్యే = చెలికాఁడు, యాచమానే = ప్రార్థించినవాఁడగుచుండఁగా, శక్యం = తనచేతనైన, కార్యం = పనిని, స్వగతివశతః = తనశక్త్యనుసారముగా, సాధితుం = చేయుటకు, సప్రయత్నః = యత్నముతోఁ గూడినవాఁడు, కోవానస్యాత్ = ఎవఁడుకాఁడు?

ఘనవృత్తే

తాత్పర్యము. మేఘుఁడు పైఁజెప్పినట్లుగా ననుకొని యక్షునికోర్కె-దీర్పఁ దలపెట్టెను. స్నేహముంబట్టి తనకు స్వాధీనమైన యొకపనిని జేయు టకుఁదనచెలికాఁడు కోరఁగా, యథాశక్తి నెవఁడుచేయ బ్రయత్నింపఁడు.

ఈశ్లోకమున 'నమృతపదని' యనుటవలన నుదకమునకే స్థానమగుట కాక, యమృతమునకు స్థానమనియు, అనగా మోక్షసాధకమనియు స్ఫురించుచుండుటవలన, యమృతపదవిపునరావృత్తి రహితమగునటుల, నమృతపద ముఁడగు మేఘునిచే ననుకూలత నొందింపఁబడిన యక్షయక్షాంగనలును చిరకాల సౌఖ్యము ననుభవింపఁగలరని భావికథనుసూచించుచున్నది. మేఘుఁడిట్లు కృతనిశ్చయుఁడగుట పూర్వమేఘమున యక్షుఁడామ్రకూట విషయమై చెప్పిన "నక్షుద్రోపి... సంశ్రయాయ, ప్రాప్తేమిత్రే భవతివిముఖఃకింపునర్యస్తథోచ్చైః" అనువాని యభిప్రాయమును బలపఱచుటే కాక, "తేనార్థిత్వంత్వయివిధివశాద్దూరబంధుర్గతోహం" యనిపద్యమున యాచించిన యక్షునికోరిక తప్పక సాఫల్యముఁ జెందునని తెలియఁజేయుచున్నది.

" స్వగతివశతః " కాలక్రమమున నాయలకా పట్టణమునుందనకు గమ్యస్థానంబగుటచే దైవేచ్ఛవలన సంప్రాప్తంబైన యీపుణ్యకార్యమును చేయుటకై కొంతశీఘ్రముగఁ బోవుటకు " యత్నవాన్ " ప్రయత్నింపఁ గృతనిశ్చయుఁడయ్యెను.

శ్లో॥ నిర్గచ్ఛన్ సత్రిదివవసతింపర్వతేనానుయాతం
వీణాక్వాణాంతరితశకునిశ్రేణినాదాంతరాళం
ధాత్రీంకాఙ్క్షాకరరుహాలసత్పుండరీకం మునీంద్రం
పశ్యన్నివ్యప్రిద్వ్యయమహితికాలోక దృష్టార్థసిద్ధిం ॥

మ॥ చనువాఁడై త్రిదశాలయంబునకు సత్సాన్వంతుండు మేఘుండుపా
వనునిర్ఝరపర్వతమిత్రయుక్తు మహతీధ్వానాతిసంఛన్నవ

ప్రథమస్సర్గః

క్షనినాదర్తాసరసిరుహానలసత్ స్వీయాంకపద్మాకరో
త్కానదబ్జుంగనికార్యపూననుచు మోదస్వాంతుండయ్యె వేనన్

అర్థము. సః = ఆమేఘుఁడు, నిర్గచ్ఛన్ = ప్రయాణోన్ముఖుఁడై వెళ్లుచు, త్రిదివవసతిం = స్వర్గమునుగూర్చి, పర్వతేన = పర్వతుడనుమునితో, అను యాతం = కూడుకొనినట్టియు, వీణాక్వాణా...రాళం, వీణాక్వాణ = తన వీణధ్వనిచేత, అంతరిత = అణచివేయఁబడిన, శకునిశ్రేణినాద = పక్షులవరుసల చేఁగలిగినధ్వనిగల, అంతరాళం = ఆకాశముగలిగినట్టియు, ధాత్రంకా...రీకం, ధాత్రంక = బ్రహ్మతొడయందు, అబ్జాకరరుహ = సరస్సునందుపుట్టిన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, పుండరీకం = తెల్లఁదామరయైనట్టి, మునీంద్రం = నారదమహామునిని, పశ్యన్ = చూచుచు, విప్రద్వయమహతికాలోక దృష్టార్థ సిద్ధిః, విప్రద్వయ=ఇద్దరుబ్రాహ్మణులయొక్కయు, మహతికా=నారదునివీణెయొక్కయు, ఆలోక = చూచుటచేత, దృష్టార్థసిద్ధిః = నిశ్చయింపబడినస్వకార్య సిద్ధిగలవాడై — ముందరిశ్లోకమునకన్వయము.

తాత్పర్యము. కుబేరుని పట్టణమునుగురించి వెడలనుంకించు మేఘునకు ప్రథమమునఁ గలిగిన శుభశకునములఁ జెప్పుచున్నాడు. మేఘుఁడు ప్రయాణ మైపోవునపుడు, పర్వత నారదులు స్వర్గమునకు వెళ్లుచు, వీణెవాయించుకొను చు, ఎదురుపడఁగనిరువురుబ్రాహ్మణులును, వీణెయుగనఁబడినశుభశకునములచేఁ గార్యసిద్ధియౌను సుమాయని సంతోషించినవాఁడాయెను

ఈశకునములు పూర్వమేఘమున యక్షుడు వీనిమార్గమును చెప్పుచు "మందంమంద" మిత్యాదికముచేఁజెప్పిన శకునముల స్మరణకుఁ దెచ్చుచున్నవి శకుని శ్రేణినాదము "వామశ్చాయం నదతిమధురంచాతకః" అని యక్షుడు చెప్పినట్లుగా, మేఘుని వెంబడించి మధురముగా నాదముచేయుచున్న చాత కముల ధ్వనియెయనియు, నారదసందర్శనము తలవని తలంపుగాఁబ్రాప్తించిన మణియొక్క శుభసూచకమనియుం దెలియవచ్చుచున్నది. "ధాత్రంకాబ్జా...కం" బ్రహ్మదేవుని తొడయందుఁబుట్టినమాటవలన, వయోనిజుఁడనియు, పుండ రీకశబ్దము తెల్లతామరయందు రూడముగాన తెల్లనివాఁడనియు, మునీంద్రశబ్దము చేత దేవర్షియనియు, తోఁపించుచున్నది.

శ్లో॥ ఏతౌదృష్ట్వాసవినయమతిస్సంప్రక్లృప్తప్రణామ
స్తద్దత్తాశీర్వచనఫలిత ప్రాయహృద్యార్థసిద్ధిః
గత్వాఽగ్రేసత్ఫలభరనమద్భూరుహంశ్లిష్టవల్లీం
ప్రాపామోదంనిరుపమమసావుత్తరాశాంయియాసుః ॥ ౬ ॥

ఉ॥ వారలఁగాంచిసద్వినయభావమునన్ బ్రణుతించిదీవనల్
వారలొసంగఁదానుఁజనువాంఛఫలించిన యట్టులెంచిసద్వీరు
ధమొండుజుట్టుకొనఁ బెల్లుగఁబండినఁబండ్లనమ్రమహా
భూరుహమున్ గనుంగొనుచు మోదముతోఁజనెనుత్తరాశకై.

అర్థము. ఏతౌ = ఈమునీంద్రులను, దృష్ట్వా = చూచి, సవినయమతిః = అణఁకువతోఁగూడినబుద్ధిగలవాఁడై, సంప్రక్లృప్తప్రణామః = చేయబడిననమస్కారముగలవాఁడై, తద్దత్తాశీర్వ...సిద్ధిః, తద్దత్త = వారిచేనియ్యబడిన, ఆశీర్వచన = ఆశీర్వాదముచేత, ఫలితప్రాయ = నెరవేరినట్టుగానున్న, హృద్యార్థసిద్ధిః = ఇష్టమైనకార్యసిద్ధిఁగలవాఁడై, ఉత్తరాశాం= ఉత్తరదిక్కునుగూర్చి, యియాసుః = వెళ్లనిచ్ఛగించినవాఁడై, అగ్రే = ఎదుటను, శ్లిష్టవల్లీం= అల్లుకొనినతీగలుగల, సత్ఫలభరనమద్భూరుహం = మంచిపండ్లయొక్క భారముచేవంగినవృక్షమును, గత్వా = పొంది, నిరుపమం = సాటిలేని, ఆమోదం = సంతసమును, అసౌ = ఈమేఘుడు, ప్రాప = పొందెను.

తాత్పర్యము. ఆమేఘుడు, పర్వతనారదులకు మిక్కిలి యడఁకువతో నమస్కరించి వారిచ్చిన యాశీర్వాదముచేఁ దాఁజేయఁబోవు యక్షాంగనాప్రాణదానకార్యము సఫలమగునని నిశ్చయించి, ఉత్తరదిక్కుగా ప్రయాణమై, యెదుట తీగలచేఁజుట్టుకొనఁబడిన చాలపండ్లుగల చెట్టునుచూచి దంపతుల కిట్లే సంగమమును, సుఖప్రాప్తియు గాఁగలదని తలంచినవాఁడై చాలసంతోషించెను.

యక్షుఁడు “ మార్గం తావత్ శృణు కథయతః ” అని ముందు మేఘుఁడు పోవలసిన మార్గమును జెప్పి తరువాత సందేశమును చెప్పెను. ఆమార్గము-చెప్పుటలో “ పరిణతఫలద్యోతిభిః కాననాన్తైః ” ఇత్యాదుల నానవాళ్లు-

చెప్పుటచేతను, ఇప్పుడు మేఘుడు తనమార్గమున “ ఫలభరనమద్భూరుహా ” ములఁజూచుటచేతను, మరియు “ ఉత్పశ్యోదఙ్ముఖఃఖం” అను మొదలుగ యక్షుఁడు చెప్పిన మార్గదర్శకములగు వాక్యములను జ్ఞాపకముంచుకొని, తదనుగుణంబుగ “ఉత్తరాశాంయియాసుః” ఉత్తరదిక్కునుగూర్చి వెళ్లనిచ్ఛగించినవాఁడగుటచేతను, మేఘుడు తనమార్గమున సరిగఁదెలిసికొని యక్షుఁడు చెప్పినత్రోవనె వెళ్లియుండునని యూహింపఁదగియున్నది. “ సవినయమతిః ” అనుటవలన మేఘుడు పెద్దలయందు గౌరవముగలవాఁడనుచు వానియాభిజాత్యమును తెలియఁజేయుచున్నది. ఇకముందరను యక్షాంగనవీని ప్రథమమునఁజూచి “ సుతవది వామాం ప్రేక్షతే ప్రశ్రియేణ ” యనుటవలనను, యక్షవృత్తాంతమామెకుఁజెప్పమొదలుపెట్టి నప్పుడు “సంగతప్రశ్రియః” డనుట వలనను వీనిప్రశాగుణము ప్రసిద్ధమగుచున్నది. “ శ్లిష్టవల్లి ” ఇది భావిశుభమును సూచించుచున్నాభిప్రాయవిశేషణము. వల్లీశబ్దము స్త్రీలింగము. భూరుహశబ్దము పుంలింగము చుట్టుకొన్న తీగెలుగల వృక్షమనుటచేత, దంపతులకు భావికాలమున ప్రాప్తించులతావేల్లిత బంధనాదిసుఖములను వీరియొక మర్త్యమమితం బైయుండు ననియు సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ తత్ర ద్యక్షోదితనగపురీద్వీపవత్యాదిలక్ష్మీ
ప్రాప్తామోదః పథిననిరతంప్రాపయక్షేశగుప్తాం
యక్షస్త్ర్యాలోకత్వరితహృదయస్సద్గురోస్సద్మశిష్యో
వానిశ్శంకంసురపతి పురస్పర్ధినీంరాజధానీం ॥ ౭ ॥

ఉ॥ యక్షునిజేతఁజెప్పఁబడినట్టి పురీవరపర్వతాదులన్
వీక్షణసేసిత(దమకుఁ బ్రీతినిఁజెందుచుమార్గమందునా
యక్షపరక్షితంబగుచు నాయమరావతిమించునప్పురిన్
యక్షినిఁజూడనేగెగురుహర్మ్యము శిష్యుఁడుచొచ్చునట్లు వడిన్.

అర్థము. పథి = మార్గమందు, తత్ర ... మోదః, తత్ర త్ = ఆయా, యక్షోదిత = యక్షునిచేతఁజెప్పబడిన, నగపురీద్వీపవత్యాది = కొండలు, పట్టణములు, నదులు మొదలగువానియొక్క, లక్ష్మీ = సంపత్తునుండి, ప్రాప్త

మోదః = పొందబడినసంతోషముగలవాఁడై, సః = ఆమేఘుఁడు, విరతం = ముఖ్యముగా, యక్షస్యాలోకత్వరితహృదయః = ఆయక్షుభార్యనుచూచుటయందు తొందరగలమనస్సుగలవాఁడై, సద్గురోః = గురువుయొక్క, సద్మ = గృహమును, శిష్యోవా = శిష్యునివలె, నిశ్శంకం = సందేహములేకుండునట్లుగా, సురపతిపురస్పర్థినీం = ఇంద్రపట్టణముతో సమానమగు, యక్షేశగుప్తాం = కుబేరపాలితమైన, రాజధానీం = అలకాపట్టణమును, ప్రాప = పొందెను.

తాత్పర్యము. మేఘుఁడా యక్షుఁడు చెప్పినదే వగిర్యాదులగు కొండలను, శ్రీవిశాలయగు విశాలాపట్టణము మొదలగు పట్టణములను, గంగచర్మణ్వతి మొదలగు నదులను మార్గమునబోవుచుఁజూచి, యక్షునిచే వర్ణింపఁబడిన వాని వాని సౌభాగ్యమును స్వయముగాఁ జూచినవాఁడగుటచే మిగుల సంతోషభరితుఁడయ్యెను. కాని వీనిఁజూచి సంతోషించుచు కాలయాపనఁ జేయుట వీనికి తగవు కాదు "దినసగణనాతత్పర" యైయాయక్షకాంత ప్రియసమాగమమునకై వేచియుండును. కావున నే మార్గమున నాలస్యము చేయవలదని "గంతుమాశువ్యవస్యేత్" అనియు "స్థిత్వాతస్మిన్వనచరవధూ భుక్తకుంజే ముహూర్తం" అనియు "ధ్వానదానాత్ క్షణపరిచితః" యనియు యక్షుఁడు మేఘుని సాధ్యమైనంత త్వరగ ప్రియురాలికి వార్తగొంపొమ్మని చెప్పియంపెను. దీనరక్షణము సాధువులకు సహజముగావున, నీమేఘుఁడును వియోగదుఃఖపీడితయగు నాయక్షియెట్లుండునోయని "యక్షస్యాలోకత్వరితహృదయుఁడై కుబేరునిచేఁ బాలింపబడుచున్న నాయలకాపట్టణముఁ జేరను

శ్లో॥ తేనోక్త్రాదప్యధికవిభవం వీక్షమాణఃపురీంద్రం
శశ్వజ్జాతాద్భుతనముదయస్సంప్రహృష్యన్నితాంతం
ప్రిజ్ఞానాళీవిలసనపరిజ్ఞాతతద్గేహభాగ
స్త్రస్థో హైమావృతినలపదంతద్గృహంమన్యమానః ॥ ౮ ॥

ఉ॥ అతనియుక్తికన్న విభవాతిశయంబుల నొప్పుచుండివి
ఖ్యాతినిఁబొందినట్టియలకన్ గనిమాటికిమాటికాత్మసం

జాతములై నవింతలకునంతసమందుచు మంచుకప్పుకం
జాతములౌ లుతద్గృహముచాయ నెఱింగెఁ దదుక్తి నెన్నుచున్ ॥౯॥

అర్థము. తేన = ఆయక్షునిచే, ఉక్తాదపి = చెప్పఁబడినదానికంటె, అధికవిభవం = మిక్కిలియైశ్వర్యముగల, పురేంద్రం = పట్టణశ్రేష్ఠమును, వీక్షమాణః = చూచుచున్నవాఁడై, శశ్వత్ = సారెసారెకు, జాత = పుట్టిన, అద్భుతసముదయః = ఆశ్చర్యాతిశయముగలవాఁడై, నితాంతం = మిక్కిలి, సంప్రాప్య = సంగ్రహించినవాఁడై, ప్రజ్ఞాన = గుర్తులయొక్క, ఆలీ = వరుసయొక్క, విలసన = కనఁబడుటచేత, పరిజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, తద్గేహభాగః = ఆయక్షగృహముండు వైపుగలవాఁడై, హైమావృతనలపదం, హైమ = మంచుచేత, ఆవృత = కప్పఁబడిన, నలపదం = పద్మముయొక్క రీతిగలదానిని, తద్గృహం = వానియింటినిగా, మన్యమానః = తలఁచినవాఁడై, తస్థౌ = అచట నుండెను.

తాత్పర్యము. ఆయక్షుఁడు చెప్పినదానికన్న నాపట్టణము మిగుల సౌందర్యముగలదై గొప్పయైశ్వర్యముతోఁ గూడియుండెను. ఆపట్టణమునుఁ జూచి నకొలది హెచ్చుచున్నయాశ్చర్యముగలవాఁడై, వెనుక యక్షుఁడు తనకుఁ జెప్పిన గుర్తులచే (అనగా క్రీడాశైలము, బాలమందారవృక్షము, మాధవీమంటపము, తన్మధ్యస్థమగు కాంచనవాసయష్టి, ఆగృహముయొక్క వాకిటనున్న శంఖపద్మములు మొదలగువానిచే) నది యక్షగృహమని గుర్తించి, యక్షుఁడు చెప్పినప్రకార మచ్చట క్రీడాశైలమందలి సానువులమీదఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు వానికాగృహము మంచుచే నావరింపబడి కాంతిహీనమగు పద్మములుగలదై శోభలేకయుండిన సరస్సువోలెఁ గాన్పించినది. భర్తయింటలేనందున నాయక్షకాంతగృహమును సింగారింపమంటచే కాంతిహీనమని తాత్పర్యము. ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడే తనగృహమిట్లు కాంతితగ్గియుండుటను " క్షామచ్ఛాయం భవనమధునా మద్వియోగేన నూనం " అని చెప్పి, యట్లుండుటచేత నీ యది తన గృహమని గుర్తింపవచ్చునని యుఁ జెప్పియున్నాఁడు. " శశ్వజ్జాతాద్భుతసముదయః" అనుటవలన (ఉ మే.1) "విద్యుత్వంతం" ఇత్యాదిశ్లోకములయందలియక్ష వర్ణనకంటె నాపట్టణము, మేఘుఁడు సమీపించుటవలన " ముక్తాజాలగ్రథితమ

లకంకామినీవాభ్రబృందం "(పూ.మే.67) అనువట్ల మిత మగు శోభగలదై ప్రకా శించుచుండుటవలన వశ్యాశ్చర్యమును పొందినవాడని తెలియుచున్నది. " హై మావృతవలపదం " అనునది యక్షుఁడు తనగృహమును గూర్చి చెప్పుచు " నూర్యాపాయేనఖలుకమలం పుష్యతిస్వామభిఖ్యాం " అని తానులేకుండుటచే గృహముకాంతి విహీనమైయుండునని సూచించుటను స్థిరీకరించుచున్నది. " పరిజ్ఞాతతద్దేహ భాగః " అనుటవలన మేఘుఁడు తనకు యక్షుఁడుత్తర మెఘమున " గత్వాసద్యఃకలభతనుతాంశీఘ్రసంపాతహేతోః " అనెడి శ్లోకమునఁజెప్పినసంగతిని మఱవక, తద్గృహోపాంతమున నుండు క్రీడాశైలముమీదనే యుండి మణిమయ బహిర్ద్వారాది చిహ్నములచే నాగృహముండు ప్రదేశమును తెలిసికొనినవాఁడై " తస్థౌ " యనుటవలన నాక్రీడాశైలమందే నిలిచినవాఁడై యుండెనని భావము. " గేహ భాగః " యనుటవలన మేఘుఁ డలకాపట్టణమునకు రాత్రిసమయమునఁ జేరియుండవలయుననియు, రాత్రియగుట వలననే యాగృహమును స్పష్టముగా శంఖచక్రాది చిహ్నములచే గుర్తించుటకు వీలులేక, మణిమయకవాటంబుచేతనో, దగ్గరనుండు క్రీడాశైలము, దిగుడుబావి మొదలగువాని సన్నివేశముచేతనో తద్గృహముండు ప్రదేశమును మాత్రము కన్గొనినవాఁడైయుండునని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ శ్రీదేవ్యాస్తచ్చరణకమలధ్యాన నిర్వృత్తచిత్తా
హృత్తాపార్తావివృతనయనా ప్రేయసః కల్యవార్తాం
వ్యాఖ్యాతారంనియమసమయప్రాప్త హర్షానుకూలం
సాంద్రాక్షీత్తంజలధరమథోచింతయామాసచైవం ॥

ఉ॥ శ్రీజగదంబపాదసరసీరుహ సేవనిరస్త తీవ్రహృ
ద్బాధనపూర్ణ తాప పరితప్తయునై యటువిప్పి కన్నులం
భోజనిభాస్యచూచి ప్రియుమోదపువార్తలఁజెప్పుచుండఁగా
నాజలదుందలంచెసతిధ్యాన ఫలంబిదియంచునాత్మలోఁ ॥౧౦॥

అర్థము. సా = ఆయక్షకాంత, హృత్తాపార్తా = మనోవ్యథచేబాధితయై, శ్రీదేవ్యాః = పరదేవతయొక్క, తత్ = ప్రసిద్ధమైన, చరణకమల =

పాదపద్మములయొక్క, ధ్యాన = స్మరణచే, నిర్వృత్తచిత్తా = సుఖించినమన స్సుగలదగుచు, పివృతవయసా = కన్నులువిప్పినదై, ప్రేయసః = ప్రియుని యొక్క, కల్యవార్తాం = కుశలసమాచారమును, వ్యాఖ్యాతారం = చెప్పు చున్న, తం = ఆ, జలధరం = మేఘుని, నియ...లం, నియమసమయ = ధ్యానకా లమందు, ప్రాప్త = సంభవించిన, హర్షా = సంతోషముననుు, అనుకూలం = తగునటుల, అద్రాక్షీత్ = చూచెను. అథో = తరువాతను, ఏవం = ఈప్ర కారము, చింతయామాసచ = ఆలోచించెను.

తాత్పర్యము. శ్రీపరదేవతా ధ్యానముచే, భర్తృవియోగమువలనఁ గలిగిన మనస్తాపము కొంత చల్లారినదై నప్పటికి, నావిరహదుఃఖంబమితంబగుట వలనను, మేఘుఁడాసన్నంబగుటవలనను, (వర్షఋతువు వచ్చినను‌ట) వృద్ధినొంది నహృదయతాపముగలదై, తనభర్తకుశల వార్తఁ జెప్పుచున్న మేఘునిఁ జూచి దేవీధ్యానమువలనఁ గలిగిన సుఖముగ నెంచుచు నీప్రకారము చింతించెను.

“ నిర్వృత్తచిత్తా ” యనుటవలన నికముందు ద్వితీయసర్గలో నీయక్షాం గనయొక్క చెలికత్తెచేఁ జెప్పఁబడెడి, కుబేరుని భార్య యరుదెంచి యోదార్చి లలితనుపదేశించుటయు, నాదేవీయుపాసనముఁ జేయుచున్న నీమెకాపరదేవత ప్రత్యక్షంబై యచిరకాలముననే శుభముగలుగునని చెప్పినుటయు నందువలన ననీమె శాంతచిత్తయగుటయు మొదలగు వృత్తాంతమును సూచించుచున్నది. మఱియు నదియాశక్త్యుపాసనయందీమెకుఁగల నైష్ఠికతయు, తదేకతానత్వమును మేఘసందేశమున నీమె కారోపింపఁబడిన విప్రలంభశృంగార చెష్టాదికము నకుతోడు, ఇప్పుడు భక్తిరసాధికతయు, పాతివ్రత్యలక్షణంబులును స్ఫుటీకృ తములగుచున్నవి. ఈమెయొక్క యుపాసనాదికమువలన చిత్తవైకల్యముపోయి మనము నిర్మలతఁ జెందినను వియోగమువల్లనైన హృదయసంతాపము చల్లార లేదు. కావుననే విషయవాంఛలను వదలి “ త్యక్తలోకప్రచారా ” (౨ సర్గ ॥శ్లో॥) భర్తృసమాగమమునకై జూచుచు నియమముగలదై దేవీపూజగా వించుచున్నది. ఇదియే యామెపతిభక్తిని, దేవతాభక్తినిఁగూడ చాటుచున్నది.

“ వ్యాప్తాపారా ” యనునది “ పవాన్యపారామ హానివతధ్యాటిడయేద్వి ప్రయోగతః కేరాఃతాగుడుతరకుచంబిర్వినోదాంసుఖ్గతా” (ఉ. మే. ౨౫ శ్లో॥) అను

యక్షవాక్యానుసరణముగ, సకలంతయు ««ఆలోకే తే నిపతతి పురా సా బలివ్యాకుల వా»» యన్నట్లుగ దేవీపూజావ్యగ్రురాలై యుండుటవలన శాంతచిత్తయై యుండినను, రాత్రియందామె హృదయము పరితాపముఁ బొందియుండవచ్చు ననియు కావున నిడియామెదౌ రాత్రియవస్థను తెలియఁజేయవచ్చుననియుఁ దోచుచున్నది. «« నిశామపమయు... కాలం »» ఈయష్టాంగవ యాపరదేవతాధ్యానము సల్పినపుడే తనయభీష్టము చేకూరఁగదాయని యెట్లు సంతోషముచే మైమఱచునో ఇప్పుడు మేఘుఁడు తనభర్తకుశలవార్త చెప్పుచు కనఁబడగా నామెకట్టి యానందము కలిగిననుట. «« అద్రాక్షీత్ »» పైశ్లోకమున «« తస్థౌ »» అని క్రీడాశైలమునిద నుండెనని చెప్పఁబడిన మేఘు నాయక్షకాంత యెట్లుచూచి యుండునని యాక్షేపము గల్గవచ్చును. కాని మేఘుడు క్రీడాశైలము సమీపించి, గజశిశువువంటి దేహమును అనగా «« గత్వాసద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసంపాతహేతోః »» అని యక్షనిర్దేశప్రకారమల్పదేహత్వమును పొందినవాడై ««అర్హస్యంతర్భవనపతితాం విద్యున్మేషదృష్టిం»» (ఉ మే. 21 శ్లో॥) అని యక్షుఁడు చెప్పినాడుగనుక విద్యుద్దృష్టితో చూచియుండును. అప్పుడు «« రాత్రౌ గురు తరశుచం నిర్వినోదాం »» «« నిశీథతామున్నిద్రామవని శయనాం »» (ఉ. మే. 28 శ్లో॥) అనియు యక్షుఁడూహించినట్లుగా రాత్రినిర్వ్యాపారయై మిగుల దుర్భరమగు దుఃఖము ననుభవించుచున్న నాయక్షకాంత వానికిఁ గన్పట్టియుండును, కావున భర్తయొక్క కుశలవార్తఁ జెప్పి యామె నోదార్పుటకుఁ దగుసమయమిదియే యని యెంచి «« మత్సందేశైస్సుఖయితుమలం పశ్యసాధ్వీ నిశీథే »» (ఉ. మే. 28 ॥శ్లో॥) అని యక్షుఁడు చెప్పినవాఁడుగాన, నామెపరుండియుండుగది కిటికిటిలోఁజేరి కామరూపుఁడుగావున పురుషాకారమును ధరించినవాడై భ్రాతకుని కుశలవార్తఁ జెప్ప మొదలుపెట్టెను. అమెయు «« విద్యుతనయనా »» మేఘ్యానియేయున్నది గావ వానిని కన్నులెఁదఱచి చూచినదై యీక్రిందచెప్పబోవుప్రకారము చింతింపఁదొడఁగెను.

ఇట్లని రామాయణమునను మారుతాత్మజుఁడు నశోకపాదపముఁ జేరి జనకాత్మజకుఁ, దన్నుతా నాలింగించుకొనుటకుఁ బూర్వమే «« కథంనుఖలు వాక్యంమే శృణుయాన్నోద్విజేత వా »» యని తలంచుకొని «« రామమక్లిష్టకర్మా

ణంస్వబంధుమనుకీర్తయన్, నైనాముద్వేజయిష్యామి " యని తలఁచి " రాజా దశరథో నామ " ఇత్యాదికముచే రామకథాసంకీర్తనముఁ జేసి, క్రమముగా తన్నుఁదానెఱింగించికొని యుండుటవలన, నిచ్చట మేఘుఁడు నట్లుఁజేసియుం డుటను స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేదంనిద్రాజనితవికృతిర్లోచ నోత్ఫుల్లతాయా
న్నాయంకశ్చిజ్జన ఇతిమతిర్దుర్గమంఖల్వగారం
మాయాసారాన్మదనవశగః కోపిసంప్రాప్తఇత్య
ప్యస్థానేయత్సుతవది హమాంప్రేక్షతేప్రశ్రయేణ ॥

చ॥ ఇదికలగాదుమేలుకొనియే కదయుంటినిదుర్గమంబునా
సదనముదొంగసొచ్చుటకు శక్యమెయెవ్వఁడొ మన్మథార్తుఁడై
మదమునఁబన్నుకుచ్చితఁపు మార్గమునన్ జనుదెంచెనన్నన
య్యదియిటుఁగానరాదు వినయంబునఁబుత్రుఁడుగానన్ గనున్ ॥

అర్థము. లోచనోత్ఫుల్లతాయాం = నేత్రవికాసము గలుగుచుండగ, ఇదం = ఇది, నిద్రాజనితవికృతిః = నిద్రవలనగలిగినవికారము, న = కాదు అయంకశ్చిజ్జనఇతి = వీడెవఁడోయొక (దొంగ) మానిసియని, మతిః = బుద్ధియు, న = కూడదు, అగారం = ఇల్లు, దుర్గమంఖలు = చొరశక్యముకాదు గదా, మాయాసారాత్ = మాయాబలమువలన, మదనవశగః = మన్మథాధీనుఁడై, కోపి = ఎవఁడో, సంప్రాప్తఇత్యపి = వచ్చినవాఁడనుమాటయు, అస్థానె = తగియుండలేదు, యత్ = ఎందువల్లనంటే, ఇహ = ఇపుడు, సుతవత్ = కుమారుఁడువలె, ప్రశ్రయేణ = అణఁకువతో, మాం = నన్ను, ప్రేక్షతె = చూచుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. ఆగదికిటికీలోనుండి వర్తమానముఁ జెప్పమొదలుపెట్టిన మేఘునిఁజూచి యెవఁడోయని ఆశ్చర్యపడుచు నిట్లని చింతించె.

నేను కన్నులు తెఱచి చూచుచునే యుంటిని గాన నిది స్వప్నము గాదుకదా. మఱియు నీగృహము దుర్గమంబగుటవలనచో రాదులిందుఁ జొర లేరు. ఇక నెవఁడో మదాంధుఁడై నన్నుకామించి మాయాబలిమిచే నిచ్చటఁ

జేరియుండుననుకొనుటయు పొసగదు. ఏలయన నాయందు మిక్కిలి యడఁకువ గలవాఁడై కుమారునివలె నన్ను సవిస్రంభంబుగఁ జూచుచున్నాడు

“ నిద్రాజనితవికృతిర్న ” అనునది యీమె భర్తృవియోగముచేత నిద్దురవలనఁ గలుగువికారములైనఁ జెంతరానిచ్చుట లేదనుటవలన నామెయొక్క జాగ్రదవస్థను సూచించుచున్నది. “ దుర్గమం ” వీనిగృహమునకు “ హరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా ” అని యీశ్వరనివాసము సామీప్యంబగుటవలన దుష్టులకుఁ జొరశక్యముగాదనుట. “ సుతవత్ ” అనుటవలన “ అవితథగతిర్ద్రిష్ట్యసి భ్రాతృజాయాం ” అని అన్నగారిభార్య తల్లితో సమానురాలనియు భావించుట సహజమనియు, గాన నీవు నిశ్శంకముగ నెదుటకుఁబోయి నాకుశలవార్త జెప్పుటకుఁ దగియుండుననియు, యుక్తాభిప్రాయమునకు సరిగా, మేఘుఁడు (తల్లి కేదైన శుభవర్తమానమును జెప్పునప్పుడు కుమారుడు తినవుగల్గు విసయవిస్రంభములచే నుప్పొంగుట సహజమెగాన) నామెయెదుట కామరూపుఁడగుటచే పుత్రస్వరూపమును ధరించి వినయాతిశయముచే నీమెకు గన్పట్టుటవలన దౌత్యలక్షణములు వీనియందు గలవనియు సంధులకు తగియుండుననియు స్పష్టీకరించుచున్నది. ‘ప్రశ్రియేణ’ రామాయణమందెన్నఁబడిన దూతలక్షణములు వాయుపుత్రునియందు వలెనే వీనియందు గన్పట్టుచున్నవి. “ మాం ప్రేక్షతే ” ఇతరచింతమాని యామెపాతివ్రత్యమున కాశ్చర్యముతోను, ఆనందముతోను యీమెనె జూచుచున్నాడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మద్ధ్యాతాయాంభువన సదనప్రాంచితాయాం శివాయాం
సానుక్రోశాత్మనిభువి పరంకన్యకిందుర్లభంస్యాత్
దృష్టేపుణ్యాత్సురవరత రాకోనయాతీప్సితంత
ద్భర్త్రాసీతఃప్రభవతుచరస్స్వోక్తిసంజీవితాశః ॥

ఉ॥ లోకములన్నృహాంతరములోపల వాసముచేయుతల్లితాఁ
జేకొనినాదు పూజదయచేఁ జెలువొందనలభ్యముండునే
నాకమహీజముగ గనమనంబునఁ గోర్కెలుతీరకున్ననా
వ్యాకులతఁ హరింపఁబతిపఁపినదూతయయీతఁడాసుమా ౧౨

అర్థము. మద్ధ్యాతాయాం = నాచేధ్యానింపబడినట్టియు, భువనభువన పాలించితాయాం = సమస్తలోకపూజ్యురాలైనట్టియు, శివాయాం = పరదేవత, సానుక్రోశాత్మని = దయతోగూడినమనస్సుగలదగుచుండగా, కస్య = ఎవనికి, కిం = ఏది, దుర్లభం= లభింపశక్యముకానిది, స్యాత్ = అవును. పుణ్యాత్ = చేసికొనినపుణ్యమువలన, సురతరతరా = కల్పవృక్షము, దృష్టే = చూడబడిన దగుచుండగా, కః = ఎవఁడు, ఈప్సితం = కోరినను, నయాతి = పొందడు. తత్ = ఆహేతువువలన, స్వోక్తిసంజీవితాశః = తనమాటచేజీవింపఁజేయబడిన ఆశః = (నాయొక్క) ఆశగలవీడు, భర్త్రా = పెనిమిటిచే, నీతః = పంపబడిన, చరః =దూత, ప్రభవతు = అగుగాక.

తాత్పర్యము. నేనుపాసించుచున్న సకలలోక సంచారిణియైన పరదేవత దయార్ద్రచిత్త గావున నెవరికి నేదియు దుర్లభంబు గాదు. ఆమెయను కంపము నకు పాత్రులగువారికి సర్వమును సాధ్యమనుట. పుణ్యవశమున కల్పవృక్షము నాశ్రయింపగలిగిన వారికోరికలు సాఫల్యముఁ జెందకుండునా. కావున నన్నుతనమాటలచే నోదార్చుచున్న వీడు నాభర్తచేఁ బంపఁబడిన దూతయై యుండవలెను.

« సానుక్రోశాత్మని » అనుటవలన, ద్వితీయసర్గయందీయమ చెలికత్తెచే జెప్పఁబడు నాపరదేవతప్రత్యక్షమును « మత్కారుణ్యాత్ ... భోక్ష్య సేభవ్య భోగాన్ » అనునాపరదేవతావాక్యమును స్మరించుచున్నదై, ఈయమ త్వాంగన తదభీష్టసిద్ధికై యనుక్షణ మెదురుచూచుచున్నదానివలె గన్పట్టుచున్నది. « భర్త్రానీతః » ఇది « ప్రత్యాసన్నవభసిదయితా జీవనాలం బనార్థి » యని తనభర్త తప్పక తనకుశలవార్త బంపునని యూహించినదానివలెనే కన్పట్టు టచేత, వారిపరస్పర గాఢానురాగమును సూచించుచున్నది. « స్వోక్తిసంజీవి తాశః » భర్తృవియోగమువలన జీవితమందాశవదలియున్న నాయికకు « ఆశా బంధఃకుసు మసదృశంప్రాయశోహ్యంగనానాం...రుణద్ధి » యనునట్లు « భోక్ష్యసేభవ్యభోగాన్ » అని పరదేవతా వాక్యమందలి విస్రంభంబు భర్త్రు పునరాగమకాలనిరీక్షణమం దామెకాశను మాత్రముగలిగించినది. అట్టియాశ చె

నీమె జీవితయైయుండ మేఘుని శుభవర్తమాన మీ మెజీవితమందలి యాశకు పత్తువనిచ్చినది.

శ్లో॥ నేతుర్దూతో యదికిముపరిస్యాదితి ప్రాప్తధైర్యా
తద్వాగ్వృత్తి శ్రవణ విముఖీచింతయంతీపరాం తాం
సఖ్యాక్లృప్తైవిమలశయనే నిక్షిపంతీశరీరం
చింతాజాతాంబకసలిల సంపూర్ణకర్ణాధిశిశ్యే ॥

ఉ॥ వరుఁడిటుపంపుదూతయయి వచ్చిననాపయిఁజూతునంచు దా
స్థిరమతియూను మేఘుఁడటు చెప్పప్రవృత్తి వినంగనొల్లకే
శరణనిశక్తి ధ్యానమును సల్పుచు సెజ్జనమర్పుదూతికల్
పరగున మేనుఁజేర్చెఁగనులంగల నీరముచేరఁగర్ణముల్ ॥ ౧౩.

అర్థము. నేతుః = భర్తయొక్క, దూతో యది = దూతయయినచో, ఉపరి = ఇకముందు, కింస్యాత్ = ఏమియగునో చూతమని, ప్రాప్తధైర్యా = పొందబడిన ధైర్యముగలదై, తద్వాగ్వృత్తిశ్రవణవిముఖీ = వానిమాటలువినుటలో విముఖురాలై, తాంపరాం = ఆపరదేవతను, చింతయంతీ = ధ్యానించుచు, సఖ్యా = సఖురాలిచే, క్లృప్తె = కల్పింపబడిన, విమలశయనె = శుభ్రమగుపక్కయందు, శరీరం = దేహమును. నిక్షిపంతీ = ఉంచినదై, చింతా = భర్తృస్మరణమువలన విచారముచే, జాత = పుట్టిన, అంబకసలిల = కన్నీళ్లచె, సంపూర్ణ = నిండిన, కర్ణా = చెవులుగలదై, అధిశిశ్యే = పరుండెను.

తాత్పర్యము. వినయనమ్రత్వాది గుణములచే నొప్పుచున్నవీడు, తనభర్తచే పంపబడినవాడౌనని నిశ్చయించినది. గనుక నే ధైర్యము తెచ్చుకొని, యీమేఘుడు చెప్పబోవుచున్న వార్తనువిననొల్లకయే, ఆపరదేవతను మనమున ధ్యానింపదొడగిన దయ్యెను. పిమ్మట భర్తృస్మరణమువలన గలిగిన దుఃఖముచే వివశురాలై కన్నీళ్లు నించునాయక్షకాంత, తనచెలికత్తియచె నమర్చబడిన పక్కయందు పరుండెను. అట్లు వెల్లకిల పరుండుటవల నామెకన్నీళ్లు ధారలుగట్టి చెవులవరకు ప్రవహించెనని తాత్పర్యము.

« నిక్షిపంతీ » యనుపద యక్షభర్తృవియోగమున విరహాతురతనొంది చుచు శోచ్యమాని భూమియందె పరుండెనుండువని « అవనిశయనాం » అని యక్షుఁడూహించినదానితోఁ సరిపోవుటే గాక, యా మెదుఃఖమతిదుర్భరమని సూచించెను « శయ్యోత్సంగనిహిత మసకృద్దుఃఖదుఃఖేన గాత్రం » మను వానిమాటను సార్థక్యము నొందించుచున్నది. « చింతాజాతాంబక పక్తిల » యనుపద ఉత్తరమేఘమున « తామేవోష్ణైర్విరహమహతీమశ్రుభిర్యాపయంతీ » అనియక్షుఁడు మేఘునితోఁ చెప్పి «ప్రత్యక్షం తే నిఖిలమచిరాద్భ్రాతరుక్తం మయా యత్ » అని ప్రత్యక్షముగనే శీఘ్రముగఁ జూచెదవని పలికినందులకు, మేఘుఁడు శీఘ్రముగనె యట్టిదుఃఖము ననుభవించుచున్న యా యక్షిణిఁ జూచుట పైఁజెప్పినవాని మాటలతో సరిపోవుచున్నది. « ప్రాప్తధైర్యా » పెనిమిటి శుభవర్తమానము చెప్పుచున్న మేఘుని జూచినతోడనే « శేదంద్రాజనిత » యను శ్లోకముచేఁ జెప్పబడిన చోరమాయా పురుషాది సంశయముచేఁ జెడిన ధైర్యముగలదైయను, అతని వినయాదులచేతను, పరమేశ్వరి పూర్వము తనకొసంగిన వరముచేతను, పెనిమిటిచే బంపబడిన దూతయే యితఁడని విశ్వాసముచే ధైర్యముకలదయ్యెననుట « శ్రవణవిముఖీ » ప్రియవర్తమానము విశదముగ వినదలఁచినదై యను, కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ పరదేవతాధ్యానాధిన మనంబుగల దగుటచే నప్పుడు విముఖురాలయ్యెను.

శ్లో॥ శయ్యాతస్యానయన సలిలోద్గార సంసిచ్యమానా
స్యైత ద్గాత్రపరిభవపృథుసంతాపజాశ్యానభావా
కందర్పేణవ్యపగత దయోత్సృష్టబాణౌఘతాప
శ్రీసంవృద్ధింవ్యరచయది వక్లేశమస్యాశ్చకార ॥

ఉ॥ కనుగవనశ్రువుల్ వెడలఁగాఁ దడిదైనను బూల సెజ్జయుఁ
దనువునఁబుట్టు తీవ్రతర తాపము చేతను వాడిపోయిని
ర్ఘృణతను మారుఁడేయు శరబృందసమృద్ధిని జూపి
ఘనమగు తాపమొయ్యెడల గల్గనఁ జేసె విచారమెంతయుఁ.

అర్థము. తస్యాః = ఆయక్షకాంతయొక్క, శయ్యా = పక్క, నయ

శపలిలోద్గారసంసిచ్యమానాపి = కన్నీళ్లుగారుటచేతదుపఁబడినదైనప్పటికి ఏతద్గాత్ర = ఈమెశరీరమునుండి, ప్రభవ = పుట్టిన, పృథు = విస్తారమైన, సంతాప = వేడిమివలన, జ = కలిగిన, ఆశ్యానభావా = ఎండిపోవుటగలదై కందర్పేణ = మన్మథునిచే, వ్యపగత = పోయిన, దయ = కరుణకలుగునట్లు, ఉత్సృష్ట = విడువఁబడిన, బాణౌఘ = బాణసమూహముయొక్క, తాప = వేడిమి, యొక్క, (శ్రీ)సంవృద్ధిం = మిక్కిలిఅతిశయమును, వ్యరచయదివ = చేసినదానివలె, అస్యాః = ఈమెకు, క్లేశం = విచారమును, చకార = చేసెను.

తాత్పర్యము. అప్పుడామె పరుండియున్నపక్క, కన్నీళ్లచేఁదడిసినదైనప్పటికి, నామెశరీరమందలి వేడిమిచేత మిగుల నుష్ణముగలదయ్యెను. ఆయుష్ణము తాపోపశమనంబునకై పుష్పపల్లవాదులచే గల్పింపబడిన శయ్యయందు గల్గుటవలన, క్రౌర్యమువహించిన పుష్పబాణుని తీవ్రబాణములయొక్క ప్రతాపాగ్నిచేత నసునట్లతిశయముగు తాపము నొనరించెను.

“ గాత్రప్రభవసంతాప ” యనుటవలన విరహావస్థలలో తొమ్మిదవదియగు నీమెయొక్క సంజ్వరావస్థ సూచింపబడుచున్నది. “ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోఽథ సంజ్వరః । ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చరమం విదుః ” అని ద్వాదశావస్థాపక్షమున సంజ్వరావస్థతొమ్మిదవదిగా జెప్పఁబడియె. “ సంవృద్ధి ” విరహులకు తలిరులసెజ్జయు, చల్లతెమ్మెరలు, పండువెన్నెలలు, నుద్దీపనవిభావనలని యలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధము. అందువలననే శైత్యోపచారమైనను తాపమును వృద్ధిజేసిన దని భావము “ నవకిసలయ తల్పంపుంజితాంగారకల్పం ” అని కాళిదాసాదులప్రయోగప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ నఖ్యావీతంతదుచిత తమంసమ్యగానీయమోదా
ద్వత్తాస్త్రైర్వాపవిశిఖశివన్మండలే దర్పణస్య
ఇత్యాభావ్యప్రియతమకథా కర్ణనాలోలచిత్తా
వశ్యాంతీతంనుతిమివతదా వ్యాజహారప్రియోక్తిం ॥

మ॥ సకియొక్కర్తుక యోగ్యపీఠ మిడవత్సాయింపు గూర్చుండుమా
ముకురాంతర్గతచంద్రబింబమువలె న్మోదంబు చేసంచు వే
ప్రకటింపన్ప్రియువార్తధాశ్రవణము న్వాంఛించియా మేఘుబు
త్రిపురీరీతి గనె యక్షకాంత ప్రియవాక్ప్రారంభసంరంభయై॥

అర్థము. సఖ్యా = చెలికత్తియద్వారా (చేతను) తదుచితతమం = అతనికిబాగుగతగినట్టి, పీఠం = ఆసనమును, ఆనీయ = తెప్పించి, తత్ర = బిడ్డా, దర్పణస్య = అద్దముయొక్క, మండలె = బింబమందు, (ప్రదేశము) శశివత్ = చంద్రునివలె, అత్రైవ = ఈపీటమీదనే, ఉపవిశ = కూర్చుండుమా. ఇతి = ఈలాగునని, మోదాత్ = సంతోషముతో, ఆభాష్య = చెప్పి, ప్రియతమ = భర్తయొక్క, కథా = వృత్తాంతముయొక్క, ఆకర్ణన = వినుటయందు, లోల = ఆసక్తిగల, చిత్తా = మనస్సుగలదై, తం = ఆమేఘుని సుతమివ = కుమారునివలెను, పశ్యంతీ = చూచుచున్నదై, తదా = అప్పుడు, ప్రియోక్తిం = ఇంపైనమాటను, వ్యాజహార = చెప్పెను.

తాత్పర్యము. తరుణపురుషుని యాకారము ధరించిన యామేఘునికి నర్హమగునొక యాసనమును తనచెలికత్తెచేఁ దెప్పించి, యాయక్షి, తనప్రియుని కుశలవార్త వీనివలన వినఁగలుగుదుఁగదాయని సంతోషించుచు, నోయీ ఒకచిన్నయద్దమందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న చంద్రునివలె నీపీటమీద గూర్చుండుమా, యని పలికి, తనకత్యంత ప్రియుఁడైన యాయక్షుని వృత్తాంతముఁ దెలిసికొన నాతురతఁ జెందుచున్న మనస్సుగలదై, యేదోయొక ప్రియముగు వర్తమానముఁ జెప్పవచ్చుచున్న కుమారునిఁ జూచుతల్లివలె సవిస్రంభంబుగను, సానునయంబుగను మేఘునివంకఁ జూచుచు, నిట్లు ప్రేమతో బలికెను.

“ తదుచితతమం ” ప్రియసందేశమించుక చెప్పవచ్చిన మేఘునియందలి గౌరవముచే శ్రేష్ఠమైన గద్దియ నొసఁగననుట. యక్షుని కుశలవార్తా శ్రవణముచే జీవితాశయగు నీయక్షి యిట్లు మేఘుని సత్కరించుట. “ త్వాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా వీక్ష్యసంభావ్యచైవ ” (ఉ. మే. 39 శ్లో.) అనుయక్షుని మాటలను క్రియారూపమున వ్యక్తీకరించుచున్నది యని తెలియుచున్నది. అతిరు

అవినయమై ప్రయోజనానుసారముగ గౌరవముంచుట రాజధర్మము. "వత్స" యనుటవలన నిక్కముందు 29 వ శ్లోకమున జెప్పబోవుకీలిని, మేఘసందేశమున "కామరూపం" అనుదానికి సరిగా మేఘుఁడీ మెగృహమును పురుషాకృతితోఁ బ్రవేశించెనని తెలియుచున్నది. "సఖ్యా, అనీయ" సఖియను కరణముచే తానే తెచ్చినది యనుటవలన, ఆమె చూపిన ఆదరము వినయము ప్రకటనయగు చున్నవి. "శశివదుపనిశ" ఈమె తెప్పించిన యాసనము కొద్దిపాటిదైనను చంద్రుఁడు చిన్నయద్దమందైనను ప్రతిఫలించురీతిని, దీనినాదరమున స్వీకరింపుమా యనుటవలన నామె వినయాతిశయమును తెలియఁ చేయుచున్నది. ఘటియు నాతనిదర్శన మామెకు చంద్రదర్శనమువలెనే హృదయాహ్లాదకరమ నియు సూచించుచున్నది. "సుతమివ" యనుటవలన భర్తృదం తముఁ జెప్పవచ్చిన మేఘునియందాదరమును, విశ్వాసమునెగాక యామె పాతివ్రత్యమును వెల్లడిఁజేయుచున్నది. "ప్రియతమ మకరధ్వకర్ణ నాలోలచిత్తా" యను పది యుత్తరమేఘమున "పవనతనయం మైథిలీవోన్ముఖీసా తాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా (ఉ. మే. 39 శ్లో.) యను యతువాక్యముల స్మరింపఁజేయు చున్నది.

శ్లో॥ ప్రాగేతస్మాత్ప్రమయత ఇతంప్రాణనాథస్యభవ్యం
శ్రుత్వాతీవప్రగత విలసజ్జీవితప్రత్యయాస్మి
ప్రాణేశస్యప్రమదచరితాఖ్యానదానాదిదానీ
మన్నే నేవవ్యపగతశుచంశర్తు మర్హాస్యజస్రం ॥

చ॥ జలధరయిప్పుడీవు ప్రియుసౌఖ్యముఁ జెప్పఁగవింటిఁ బ్రాణముల్
గళితముగావటంచుమది గట్టిగనమ్మితి నాథుమోదవా
ర్తలవివరించిరోగికిబలం బొనగూర్పఁగ నిచ్చుపథ్యముల్
బలెమదిగల్గుదుఃఖమును, నాశమొనర్పఁగ నీవెదిక్కుకర ॥౧౬॥

అర్థము. ఏతస్మాత్ సముద్యతః ప్రాక్ = ఇంతకుముందు, ఇతం = నీచేఁ జెప్పఁబడిన, ప్రాణనాథస్య = భర్తయొక్క, భవ్యం = కుశలవార్తను, శ్రుత్వా = విని, అతీవ = మిక్కిలి, ప్రగత = సంభవించిన, విలసత్ = ప్ర

తాపించుచున్న, జీవిత = ప్రాణమందు, ప్రత్యయా = విశ్వాసముగలదానను అస్మి = అయితిని. ప్రాణేశస్య = నాప్రాణనాధునియొక్క, ప్రముదచరిత = సంతోషమైనవార్తయొక్క, ఆఖ్యానదానాత్ = చెప్పుటవలన, ఇదానీం = ఇప్పుడు, అన్నే నేవ = అన్నముచేతనలెనే, వ్యపగతశుచం = పోయినదుఃఖముఁగలదానివలె, కర్తుం = చేయుటకు, అజస్రం = మిక్కిలి, అర్హసి = తగియుందువు.

తాత్పర్యము. ఇంతవుముందు అనఁగా నీవర్తమానము వినుటకుపూర్వము, నీచేఁజెప్పఁబడిన నాప్రియుని కుశలవార్తను వినినతోడనే, మరల నాబ్రదుకునందాసగలదాననైతిని. ఏదైననొక మహావ్యాధిచేఁ బీడింపఁబడుచు బ్రాణములయందాసవదలిన వారొక మహౌషధము సేవించుటవలన నాబాధనుండి తొలఁగింపఁబడినవారై మరల జీవితమందు నమ్మకముగలవారగుదురు. అట్లేప్రియుని శుభవర్తమాన మీమెకు మహౌషధ మయ్యెనని తాత్పర్యము. కావున నింక నాభర్తయొక్క కుశలవార్తా వివరణమువలన రోగికి పథ్యాహారముల నొసంగి జవసత్వాదుల గల్గించినరీతిగా, నాదుఃఖభరముచేఁ గలిగిన దౌర్బల్యమును పోఁగొట్టి నాకు సంతోషాతిశయ మొనగూర్పఁ దగియున్నాఁడవు.

« ప్రాణేతస్తా... వార్తాం » అనునది మేఘుఁడు 10 వ శ్లోకమునఁ జెప్పియున్న కల్యవార్తయు యక్షునిచేఁ జెప్పఁబడిన « భర్తుర్మిత్రం ప్రియమవిధవే » (ఉ. మె. 38) యనుశ్లోకముయొక్క సారాంశమై యుండునని తెలియుచున్నది. « ప్రాణనాథస్య » యను విశేషణ మీయక్షుఁడు తనజీవితమునకు నాధుఁడు గాన తగుకాలమున (ననగా వర్షాకాలము విరహులకుఁ గడు దుస్సహమగుటవలన) జీవనప్రదుఁడగు జీమూతునిద్వారా స్వకుశలవార్తను దెల్పఁబూనుటవలన ప్రాణదానావశ్యకమగు సమయమును దెలిసినవానివలె గన్పట్టుటచే సార్థకము నొందుచున్నది. « ప్రగతవిలసజ్జీవిత ప్రత్యయా » ఈమె జీవితము పూర్వ మేఘమున యక్షుఁడు చెప్పినట్లుగా « కుసుమసదృశ » మై « సద్యఃపాతి » అప్పుడేరాలిపోవుటకు సిద్ధముగానుండగా, పరదేవతా ప్రీత్యర్థము, తరువు వెందలగువానివలన గలిగిన యాశాబంధ మాపినది

కాని యిప్పుడు తనభర్త కుశలవార్త వినినతోడనే తనజీవితమందును నిశ్చయమగు నమ్మకము పుట్టినది. "శ్రుత్వా" ఈశ్రవణలాభము "కాంతోదంతః సుహృదుపనతః సంగమాత్కించిదూనః" అని (ఉ. మే. 39 శ్లో.) మేఘుఁడే చెప్పియున్నాడు. ఈయక్షాంగనయుదాని ననువదించుచున్నదివలెనున్నది. "ప్రమదచరితా" యనుటవలన తనభర్తకే యేవిషయములు సంతోషమును గలుగఁజేసినవో యవియె-వానికథనముచే-విరహార్తయగు తనకు పథ్యముగనె నుపచరించును. అవియే యామెకు సంతోషకరములగునని తాత్పర్యము. ఇట్లనుటవలన నీవియోగసమయమున వానిస్థితి యెట్లుండెనో యతఁడెట్లు కాలము గడపుచుండెనో తెలియఁగోరు నామెపాతివ్రత్యమును వెల్లడిఁజేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేతుర్మే తే ప్రియసచివతా ప్రాక్కథంకారమాసీ
త్తచ్చేత్తస్యాఽవిదితమపి తే వృత్తమిత్యేవమన్యే
తస్మాచ్చంద్రస్స్వకరసుధయా వాసరార్తాం చకోరీం
ప్రేమ్ణా మే మాం రమణ కథయా నేతుమర్హస్యతాపం ॥౧౨॥

ఉ॥ నీకును నాదుభర్తకును స్నేహముగల్గుట యెట్లు స్నేహమే
నీకులభించెఁ దచ్చరిత నిక్కముగా విదితంబగాన, నా
ప్రాకటమైన తచ్చరితఁ బార్వణచంద్రుఁడు వాసరార్తనా
కాకఁ జకోరిసాకినటుగా వగ నన్ను వచింపవేడెదన్॥

అర్థము. మే = నాయొక్క, నేతుః = భర్తకును, తే = నీకును, ప్రాక్ = ఇదివరకు, ప్రియసచివతా = గాఢస్నేహము, కథంకారం = ఎట్లుగా, ఆసీత్ = ఆయెను. తత్ చేత్ = అట్టిప్రియస్నేహమున్నయెడల, తే = నీకు, తస్య = ఆనాభర్తయొక్క, వృత్తం = వృత్తాంతము, అవిదితం అపి = బాగుగాఁదెలిసియే యుండును. (అని) ఇత్యేవ = ఈలాగుననే మన్యే = తలఁచెదను. తస్మాత్ = అందువలన, చంద్రః = చంద్రుఁడు, స్వకరసుధయా = తనకిరణామృతముచేత, వాసరార్తాం = పగటియందుబాధనొందిన, చకోరీమివ = చకోరాంగనవలె, మాం = నన్ను, రమణ

థయా = భర్తృకథచేత, ప్రేమ్ణైవ = ప్రేమచేతనె, అతాపం = దప్పిదన ముసు, నేతుం = పొందించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తాత్పర్యము. నాప్రాణనాయకునికిని నీకునిదివరలో నిట్టిసాంగత్య మెట్లుగలిగినది. నాభర్తకు ప్రియమైన స్నేహితుఁడవైన పక్షమున వానివృత్తాంత మంతయు నీకుబాగుగఁ దెలిసియే యుండును. అందువలన నీవు, చంద్రుఁడు, పగలంతయు తన నెడబాయుటచే బాధనొందుచున్న చకోరాంగనను, తనకిరణామృతము నిచ్చి పోషించినటులనే నాకునీవు నాప్రియుని వృత్తాంతమును జెప్పి నాతాపమును పోగొట్టుటకు బాగుగ తగియుందువు. చంద్రుఁడమృతకరుఁడగుటచే పగటియందు మాత్రమే బాధనొందు చకోరాంగనలకు తనకరంబులనాహారంబుగ నిచ్చిప్రోచినట్లునీవునురేయింబవళ్లు వియోగతాపముచేఁ బరితపించుచున్న నన్ను నీవు నమృతకరుండవగుటచే (ఉదకముగల్పించువాఁడు) ప్రియుని వృత్తాంత కథనముచే నాతాపోపశమనంబుఁ జేయనర్హుఁడవని తాత్పర్యము. చకోరములు వెన్నెల పులుగులు. అవి రాత్రులయందు వెన్నెలనుతిని బ్రదుకుననుట శాస్త్రప్రసిద్ధము. "ప్రియసఖితా" సమానవయస్కులగు వారలకుఁ గలుగుస్నేహము సఖిత, అది భిన్నవయస్కులగు వారల స్నేహముకంటె నెక్కుడు పట్టుగలది. అట్టి సర్వసౌహృదముగల్గుట వలననే యక్షుఁడీ వార్త వీనిచే నంపియుండునని తెలిసికొనినదానివలె నీయుక్తి కన్పట్టుచున్నది. "కథంకారం" అనునది రామాయణమున హనుమత్సందేశము విని జనకాత్మజయడిగిన "క్వ తే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణం వానరాణాం నరాణాం చ కథమాసీత్సమాగమః" అను ప్రశ్నను తలపించుచున్నది. మేఘసందేశమున నాయకుఁడు "హరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" "ఇందోర్దైన్యం... బిభర్తి" "పాదానిందోరమృతశిశిరాన్" "పరిణతశరచ్చంద్రికాసు" ఇత్యాదుల పలుమారు చంద్రసామాన్యముఁ దెచ్చుటవలనను "(హరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" యని చెప్పుటవలన,) వీరికెల్లపుడు చంద్రసహవాసము గలుగుట సూచించుచు నిచ్చట నీకవి యక్షాంగనవాక్యముల ద్వారా దానిని దృఢపఱచుచున్నట్టు కన్పట్టును. "అతాపం" ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడు తనప్రియురాలట్లు సహితయై తనవార్త విసుటకు కారణముగా

"కాంతోదంతస్సుహృదుపనతస్సంగమాత్కించిదూనః" (ఉ. మే. ౩౮
అని చెప్పియున్నాడు. ఇప్పుడీ మెయునట్లనే తలంచెదని తోచెడిని.

శ్లో॥ స్యాచ్చేత్తథ్యేతరవచనతా తేహితాశః ప్రియో మే
తత్తద్వృత్తం రహసిజనితం కిం వదేత్ప్రత్యయేన
తస్మాత్తస్యస్థితిమవిరతం సాధుజానాసిసాధో
నిశ్శంకం మేవద వివిధమప్యద్యతత్ప్రీతిదం స్యాత్ ॥ ౧౮

చ॥ అనృతములాడు దేనియు, రహస్యములన్నియునీకు జెప్పునా?
ననుబ్రతికింపనిన్నిటకు నాధుఁడు పంపున? కాన లెస్స నా
ధునిచరితంబునీకెఱుక దుఃఖమొ? తోషమొ? కూర్చుగాకశం
కనువిడిచెప్పుసత్యమును, గౌతుకమయ్యెడినాకు నో ఘనా ॥

అర్థము. తే = నీకు, తథ్యేతరవచనతా = అబద్ధమాడుట, స్యా
చ్చేత్ = అయినట్టయితే, (అనగా నీవబద్ధములాడువాడవైతే) హితాశః =
తనకు నిష్టమైన యాశగలవాఁడగు, మేప్రియః = నాభర్త, రహసి = ఏకాం
తమున, జనితం = జరిగిన, తత్తద్వృత్తం = ఆయావృత్తాంతమును, ప్రత్య
యేన = నమ్మకముతో, కిం వదేత్ = చెప్పునాయేమి, తస్మాత్ = అందువలన,
సాధో = ఓయియోగ్యుఁడా, తస్య = వానియొక్క, స్థితిం = ఉనికిని, అవి
రతం = ఎడతెగకుండఁగా, సాధు = బాగుగ, జానాసి = ఎఱిగియుందువు,
మే = నాకు, నిశ్శంకం = సంశయములేక, వద = చెప్పుము. తత్ = అది,
వివిధమపి = ఎట్టిదైనను, అద్య = ఈసమయమందు, ప్రీతిదం = సంతోషక
రము, స్యాత్ = అవును.

తాత్పర్యము. నీవు అబద్ధము లాడువాఁడవైనచో రహస్యమైన యా
యావృత్తాంతమును, నాహితమునుగోరు భర్త నీకట్లు నమ్మకముతోఁ జెప్పియుం
డును. కనుక నీవతని యథార్థమగు వృత్తాంతమునంతను సాకల్యముగ నెఱిగి
యుందువు. ఓయోగ్యుఁడా నాప్రియుని వషవడి నాకు సంతోషముఁ జేయు
నదైనను కానున్నను సంశయింపక యావత్తు చెప్పుము. అది యెట్టిదైనను
నాకీసమయమందున సంతోషమునే చేయును గాని విరుద్ధముగా నేరదు.

ప్రథమపృష్ఠః.

"హితాశః" మేఘునిచేత తనశుభస్థితిఁజెల్పఁగాని తనకాంత జీవింపనేర దని నమ్మినవాఁడై, యిట్లు మేఘునిచే నీవార్తఁబంపినవాఁడు గనుక నే హిత ముగు యాశయము గలవాఁడగుచున్నాఁడు. అందువలన నీరహస్య వృత్తాం తములగూడ వీనికిఁ జెప్పియుంపెను. ఇట్లీమె చెప్పుటచేత తనయందంత ప్రేమ గలవాడని తెలిసి "దయితా జీవనాలంబనార్థీ...త్రిం" అను మేఘ సందేశమందలి వాక్యమును మారువలుకుచు నున్నట్లున్నది.] "సాధో" యనునది మేఘుఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడై, లోకోపకార మకారణముగనే (ఒక రియపేక్ష లేక వర్షాదులనిచ్చుటచే) జేయుసమర్థుఁడని చాటుచున్నది. ఆమెకు వీనియందుఁగల గౌరవాతిశయమును వెల్లడించుచున్నది. "నిశ్శంకంవద" అనుటవలన యక్షుఁడు మేఘునితో నడ్డములేక లోనికి ప్రవేశించి వర్తమాన ముఁ జెప్పుమనినట్లీమెయు ప్రియోదంతశ్రవణ కుతూహలముచే ప్రియాభిప్రా ప్రాయాను సారిణియైనట్లు స్పష్టీకరించుచున్నది.

"వివిధమపి" భర్తయొక్క నడవడి యేకాంతముగా నుండుటచే నన్య స్త్రీలోలత్వాది వ్యాపారములు గలదైనప్పటికి జడియక చెప్పుమనుట

"తత్ప్రీతిదం" అనుటచే భర్తృసౌఖ్యము నే సదా కోరుచుండుటచే నాధుండన్యకాంతాసక్తుఁడైనను వానియందనూయాదులు లేకుండునట్లు కనబడు టవలన నీమె పాతివ్రత్యము విశదీకృతమగుచున్నది.

శ్లో॥ నష్టంహ్యానే శ్రవణ పదవీసంప్రవిష్టంనిపేవ్య
ప్రాణాన్ధర్తుంరమణ చరితంసాధువీయూషమద్య
తస్మాత్పత్యుర్విరహవిధుతం జీవితంసాంప్రతంతే
కర్తుంయుక్తంస్థిరపరిచితం సాంప్రతంయదవ్యశంతే ॥ C.F.

చ॥ చెడినదిమానసంబిపుడు నేకురభర్తృకథామృతంబుదాఁ
గడువడిఁబ్రాణముల్నిలువఁగా దలపోయుచు నుండెనాథుప్రే
ముడినిఁగృశించి, నీచెలిమిఁబొందియు, జీవితమిప్డునిశ్చలో
బడెనొ, నుపేక్ష సేయఁదగవా బ్రతికింపఁగదోయి మేఘుడా ॥

అర్థము. నష్టం = చెడిపోయిన, మేహృత్ = నామనస్సు, శ్రవణపద వీసంప్రవిష్టం = శ్రోత్రమార్గమునుపొందిన, రమణచరితం = భర్తృవృత్తాంత మనెడు, సాధు = యోగ్యమైన, పీయూషం = అమృతమును, అద్య = ఇప్పుడు, నిషేవ్య = సేవించి, ప్రాణాన్ = జీవమును, ధర్తుం = వహించు టకు, యతతే = (అనెడు పదమధ్యాహారము) యత్నించుచున్నది. తస్మాత్ = అందువలన, పత్యుః = భర్తయొక్క, విరహావిధుతం = వియోగము చేఁబాధపడినట్టియు, సాంప్రతం = ఇప్పుడు, స్థిరపరిచితం = బాగుగపరిచ యముఁగలదై, తే = నీకు, వశంయత్ = ఏదియధీనమైనదో అట్టియు, జీవితం = ప్రాణము, యుక్తం = శరీరముతో గూడినదానిగా, కర్తుం = చేయు టకు, సాంప్రతం = తగినది.

తాత్పర్యము. నామనస్సు భర్తృవియోగమువలనఁ జెడిపోయినది. కాని నేనిప్పుడు వానివృత్తాంతమనెడి యమృతపానముఁజేసి బ్రతుకదలఁచు చున్నాను. అట్లుచెడిన నామనము నీయందధీనంబయ్యెఁ గావున నంతపరిచ యము గలదాని నుపేక్షింపఁజనదు. కావున నన్నుఁబ్రదికింపుము. "నష్టం హృత్" భర్తృవియోగముచే బాహ్యవిషయాసక్తి మఱచుటెగాక, మనస్సి ప్పుడు భర్తృనిష్ఠమగుటవలన నాంతరిక వ్యాపారశూన్యంబు నయ్యెననుట. "స్థిరపరిచితం" ఆమె, రమణకథాస్వాదనమునను జీవింపఁబడి, మేఘుఁడుచెప్పు వర్తమానము వినుట యందత్యంత కుతూహలముగలదయ్యెను. అందువలననే "వశం" ఆమెమనస్సు మేఘుని యధీనమయ్యెను. ఈమెమాటలకు సరిగ నుత్తరమేఘమున యక్షుఁడు "ఉత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా" శ్లో పృథ్యస్మాత్వ రమవహితా" (ఉ. మే. 39 శ్లో) అని చెప్పియుండుటచే, వీరొండురుల భావ ముల బాగుగఁదెలిసికొని యుండిరనియు నందువలన వారియన్యోన్యమున భేద చింతయు వ్యక్తమగుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవంతస్యాంమృదులవచసీత్యుక్తవత్యాంయువత్యాం
సౌహార్దాంచన్మతిధృతి తయాసంగతప్రశ్రయోసౌ
భాస్వల్లిక్షిష్టామిపకుము దినీంసమ్మదంసంప్రణేతుం
చకోరైర్జైవాత్రృక ఇవతదాగాస్సుధామాధురీకాః ౨౦.

చ॥ మృదులములైనవాక్కు లిటులింపుగఁ బల్కఁగ, యక్షకాంతవా
రిదముప్రమోద ధైర్యముల వృద్ధిని జెందినబుద్ధి, నమ్రితన్
బాదలుచుఁ బ్రొద్దువేఁడిమికిఁ బోడిమివీడినఁ గల్వరాజనా
నదయతఁ గోసుధాతతులఁ జల్లెను బెల్లుగ నుల్లసిల్లఁగన్ ॥

అర్థము. తస్యాంయువత్యాం = ఆయక్షకాంత, మృదులవచసి = మార్దవముగల వాక్కులుగలదై, ఏవం = ఇట్లు, ఉక్తవత్యాం = చెప్పినదగుచుండగా, సౌహార్దాంచన్మతిధృతితయా, సౌహార్ద = స్నేహముతో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మతిధృతితయా = బుద్ధిధైర్యములు గలవాఁడగుటచేత, సంగతప్రశ్రయః = ఒప్పుచున్న యడకువగలవాఁడై, అసౌ = ఆమేఘుఁడు, ఘస్రక్లిష్టాం = సూర్యకాంతివలన వాడిపోయిన, కుముదినీం = కలువతీగను, జైవాతృక ఇవ = చంద్రుఁడువలె, సమ్మదం = వికాసమును, సంప్రణేతుం = చేయుటకు, తదా = అప్పుడు, సుధామాధురీకాః = అమృతమువలె మధురములగు, గావః = కిరణములవలెనున్న వాక్కులను, చక్రే = చేసెను. అనగా చెప్పెననుట.

తాత్పర్యము. ఇట్లాయక్షకాంత మృదువులగు వాక్కులతో నామేఘునకు నమ్మకముపుట్టించుచు మాటలాడగా, నామేఘుఁడు వృద్ధినొందిన స్నేహమును మనోధైర్యమును గలవాఁడై యడఁకువగలిగి, పగలు సూర్యకాంతిచే వాడిపోయిన కలువతీగను చంద్రుఁడు తనయమృతంపు కిరణములతో వికసింపఁజేసినట్లు, అమృతంపు తేటలను తనమాటలచే విరహార్తయై కృశించిన యామెను సంతోషముఁజేయుచు నిట్లనియె. "మృదులవచసి" పూర్వశ్లోకములయందు ప్రియోదంత వివరణమును, వియోగతాపోపశమనార్థిత్వమును, వివిధప్రియ వార్తాశ్రవణకుతూహలంబును, జీవితదానమునుం గ్రమంబుగఁ గోరుచు, వినయానునయపాతివ్రత్యదైన్యాదులనూచించుటచే, నామె వాక్కులం దమృదుత్వారోపణ చేయంబడియె. "సౌహార్దాంచ...తయా" మొట్టమొదట నాయక్షిని దేవఁడో యని శంకించినదై విముఖియగుటవలన మేఘుఁడు కొంతసంకోచించినవాడైనను, ఇట్టియామెవాక్యముల వినినతోడనే, స్నేహాతిశయమున

దాఁజెప్పఁబోవుహార్దిఁ జెప్పుటకు ధైర్యమును వానిమనమున జనించినని. కాని "సంగతిప్రశ్రయః" అడఁకువమాత్రము విడువలేదు. మఱియునిది దాత్య లక్షణము "జైవాతృకః" అనునది జీవనదాతయందును ప్రసిద్ధముగాన, సూర్య తాపక్లిష్టమగు కలువతీగను చంద్రుఁడు వలెనే, వియోగతాపఖిన్నయగు నాయకికి కుశలవార్తఁ జెప్పి ప్రాణదానముఁ జేసి రక్షించుట సహజమని తాత్పర్యము. "గాస్సుధామాధురీకాః" పరునిచే బాధపెట్టఁబడిన కుముదిని చంద్రుని కరస్పర్శనమున నెట్లుప్రకాశించెనో అట్లె "కాంతోదంత...కించిదూనః" అని యక్షుఁడు చెప్పినట్టి మెను వీనిమాట లమృతప్రాయములై నిర్వృతఁ జేయునని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యత్త్వేప్రేయాన్ స్వయిసదయయాగాత్తనూజత్వభావం
దూరేతస్మిన్నపిచభవసిప్రేమ ధూర్నిర్భరాత్మా
నూనంతస్మాదహముపగతో న్యాయతస్తాతభావం
పుత్రంమత్వాతవహృదయసంభాషణం నిర్విశంకా॥

చం॥ ననుసుతుఁడంచుఁ బ్రేముడిమనంబున నెంచెను, నీప్రియుండు నీ
వునుఁగడుదూరముండియును, బుత్రునిరీతిని బ్రేమఁజూపనా
కునుదలపంగఁబాడిజనకుండ వలెనీ పతిఁజూడనన్ను నం
దనునిగనెంచినీమదిని దల్లిరొశంకనుమానిపల్కుమా ౨౧.

అర్థము.—యత్ = ఏహేతువువలన, తే = నీయొక్క, ప్రేయాన్ = భర్తయగు, సః = ఆయక్షుఁడు, దయయా = కరుణచేత, మయి = నాయందు, తనూజత్వభావం = పుత్రుఁడనెడితలంపును, అగాత్ = పొందెనో, తస్మిన్ = అట్టినీభర్త, దూరేఽపిచ = దూరమందున్నను, ప్రేమధూర్నిర్భరాత్మా = ప్రేమాతిశయముచేనిండినమనస్సుగలదానవు, భవసి = అగుచున్నావో, నూనం = నిశ్చయముగ, తస్మాత్ = అందువలన, అహం = నేను, న్యాయతః = న్యాయముగనే, తాతభావం = తండ్రియనెడునభిప్రాయమును ఉపగతః = పొందినవాఁడను, (కావునన్ను) పుత్రం = కుమారునిగ, మత్వా = తలఁచి, తవ = నీయొక్కహృదయ, సంభాషణం = మనస్సునందలిమాటనుగూర్చి, నిర్విశంకా = సందేహములేనిదానవు. భవ = కమ్ము.

తాత్పర్యము.—నీభర్తయగు యక్షునికి నాయందు పుత్రప్రేమగలిగినది ఆతనిదూరమందున్నను, మత్ప్రియుఁడగు వానియభిప్రాయముఁ దెలిసికొనిన దానివలెనే నీవును నాయందు, పూర్ణమగు వాత్సల్యముఁ జూపించుచున్నావు. కనుక భార్యాభర్తలగు మీరిరువురు నాయందు సమానమగు పుత్రవాత్సల్యముఁ జూపుటవలన నాకు యక్షునియందుఁ గలిగిన పితృభావము న్యాయముగనే యున్నది. అందుకని యీపుత్రభావము స్థిరపఱుప, మనమున నెంతమాత్రము సంశయింపక నీమనస్సులోని మాట చెప్పుము. "నిర్వ్యాశంకా" పూర్వమున నామెకుఁ గలిగిన చోరాద్యనుమానముల మనమున నుంచక, యక్షుఁడు తనయందు తనూజత్వభావము గల్గియుండుటవలన (ఆత్మావై పుత్రనామాసి యను శ్రుత్యర్థమనుసరించి) వానిస్వరూపముగనే యెంచి వెనుకతీయక రహస్యసంభాషణాదికము జఱుపుమనుట.

శ్లో॥ జల్పంతంతంనిజచరణ యోస్సంపతంతంయదృచ్ఛా
నారాకారంవినయ భరితంసాపయోదంనిరీక్ష్య
ఉత్తిష్ఠంతీశయనతలతః ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా
పశ్యంతీతందినకరకరస్ఫారనీరేజనేత్రా ॥

చ॥ తనపతివార్తనిట్లు విశదంబుగఁ జెప్పుచునారరూపముం
గనివినయంబునం నతులనంతముగా నొనరించుమేఘునిం
గని, దిగిసెజ్జ, నానినటఁగాంచెను, బ్రేమరసోదితాత్మయై
దినకరచారుసారఘృణిదీపితపద్మపలాశనేత్రయై ॥ ౨౧.

అర్థము.—సా = ఆయుత్తమాంగన, జల్పంతం = ఇట్లు చెప్పుచు, నిజచరణయోః = తనపాదములయందు, సంపతంతం = పడుచున్నటువంటియు, యదృచ్ఛానారాకారం = కామరూపుఁడగుటచే నరకరూపధారియయినట్టియు, వినయభరితం = అడఁకువతోఁగూడినట్టియు, పయోదం = మేఘుని, నిరీక్ష్య = చూచి, శయనతలతః = పక్కనుండి, ఉత్తిష్ఠంతీ = లేచినదగుచు, తం = ఆమేఘుని, ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా = ప్రేమచేనిండినమనస్సుగలదై, పశ్యంతీ = చూచుచు, దినకర = సూర్యునియొక్క, కర = కిరణములచే, స్ఫార = వికసిం

చిన, నీరేజ = పద్మములవంటి, నేత్రా = కన్నులుగలదగుచు, తస్థౌ = ఉండెను. ఇది అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.—ఇట్లు చెప్పుచు నామేఘుఁడామె పాదములమీదఁబడి వినయముతో నామెకు నమస్కరించెను. ఇచ్ఛాధీనమగు స్వరూపముఁగలవాఁడు సుదకరూపుఁడునైన యామేఘునిఁజూచి తానుపడుకొనియున్న శయ్యనుండి లేచినదై, పరిపూర్ణమగు ప్రేమగలదగుచు, సూర్యకిరణముల తాపచే బాగుగ వికసించిన తమ్మిరేకులవలె ప్రకాశించుచున్న నేత్రములతో వానిని జూచెను. "చరణయోస్సంపతంతం" నమస్కరించుటవలన మేఘుఁడు తన వినయగౌరవాదికమును వెల్లడించుటేకాక, తనపుత్రభావము నంగీకరించి నిశ్శంకముగ నీభర్తవిషయమగు వార్తఁ దెలిసికొమ్మని వేడుకొనుచున్న వానివలె నున్నాడు. మాతాపితలకు గురుదైవములకు సాష్టాంగ నమస్కారము ధర్మశాస్త్రవిహితముగాన, తల్లిగా భావించిన యామెకు సాష్టాంగనమస్కారము చేయుటచే వెనుకటిశ్లోకమునఁ జెప్పినమాటను క్రియారూపమున గూడ సమర్థించినాఁడు. "యదృచ్ఛా" అనునది మేఘుఁడేసమయమున నేరూపము కావలెనన్న నారూపము ధరింపగలండని సూచించుచు "కామరూపం" అను యక్షునిమాటను స్మరింపజేయుచున్నది. "స్ఫారనీరేజనేత్రా" ఇది వలపు కన్నీళ్లతోనిండి వాడియున్న యీమెకన్నులు, మేఘునిఁజూచుటవలనను, ఆమేఘుఁడు తనపాదములమీదఁబడి సానుభూతిని విశ్వాసమును జూపుటవలనను, వీనియందలి ప్రేమాతిశయముచే నామెకన్నులు విప్పారినవి. ఈవిశేషణము ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన "త్వయ్యాసన్నే నయనముపరిస్పందిశంకే మృగాక్ష్యాః, మీనక్షోభాచ్చలకువలయశ్రీతులామేష్యతీతి" (ఉ. మే. 34 శ్లో.) యనుమాటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యంహి ప్రవిదితగుణః పూరుషాణామజస్రం
మూకప్యేయం త్వదృతకథ నాత్ప్రత్యయాన్నామకీన
సల్లాపేత్వంగళిత వికయస్సత్య మే వానుయాత
వ్యస్యావస్థాంకథయనకలాం వంచనీయాస్మినాస్మి॥